

| | |
|------------------------------|--|
| ANKARAD, 2024; 5(9): 137-167 | ankaradergisi06@gmail.com |
| e-ISSN: 2717-9052 | DOI: 10.53838/ankarad.1436728 |

Çeviri / Translation

**KÜÇÜK ASYA VE ARAP AKINLARI
(VII.-IX. Yüzyıllar)***

Hélène Ahrweiler

Çev. Törebey GÜNAYDIN**

Öz: Büyük Arap fetihleri sonrasında güney eyaletlerini Hilafet'e terk eden Bizans İmparatorluğu merkez edindiği Küçük Asya'yı müdafaaya gayret etti. VII. ve IX. asırlar boyunca devam eden Arap akınlarının önünü alabilmek için Bizans İmparatorluğu idari, iktisadi ve toplumsal düzenlemeler gerçekleştirdi. Bu düzenlemeler, etkili bir şekilde ikonakırıcı olarak adlandırılan Bizans İmparatorları tarafından hayata geçirildi. Süreç içerisinde Anadolu'nun büyük şehirlerine yerleşmeyi başaramayan Araplar, akınlarını talan ve yağma faaliyetleri ile kısıtlamak zorunda kaldı. İkonakırıcı İmparatorların geleneksel zihniyetin aksine uygulamaya koydukları Küçük Asya temelli siyaseti başarılı oldu. Bu siyasetin idarede, orduda, iktisatta ve nüfus üzerinde tatbik edilmesi sayesinde Arapların Küçük Asya'ya yerleşmelerinin önüne geçildi. Böylelikle Küçük Asya için Antikçağ son bulurken Ortaçağ başlamış oldu.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Küçük Asya, Arap Akınları, İkonakırıcılık.

**L'ASIE MINEURE ET LES INVASIONS ARABES
(VII^e-IX^e SIÈCLES)**

Résumés: L'Empire byzantin, qui a abandonné ses provinces méridionales au califat après les grandes conquêtes arabes, s'est efforcé de défendre l'Asie Mineure, choisie comme centre. L'Empire byzantin ont mis en œuvre des dispositions administratives, économiques et sociales pour empêcher les raids arabes aux VII^e et IX^e siècles. Ces dispositions sont effectivement mises en pratique par les empereurs byzantins appelés iconoclastes. Les Arabes, qui n'ont pas réussi à s'installer dans les grandes villes

* Hélène Ahrweiler, "L'Asie Mineure et les Invasions Arabes (VII^e-IX^e Siècles)", *Revue Historique*, C.227, Sy.1, 1962, s.1-32.

** Arş.Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, Orcid ID: 0000-0001-8855-0055, torebey_trby@hotmail.com, Ankara, Türkiye.

d'Asie Mineure en cours de route, ont dû limiter leurs raids à des activités de pillage et de déprédation. Contrairement à la mentalité traditionnelle, la politique basée sur l'Asie Mineure mise en œuvre par les empereurs iconoclastes a réussi. La réalisation de cette politique dans l'administration, l'armée, l'économie et à la population a empêché les Arabes de s'installer en Asie Mineure. Par conséquent, pour l'Asie Mineure, l'Antiquité s'est terminée et Moyen Âge a débuté.

Mots-clés: Byzance, Asie Mineure, Incursions de Arabes, Iconoclasme.

I.

A. Arap Akınları Öncesi Küçük Asya

A.1. Etnik ve Sosyal Yapı

Büyük Arap fetihleri yedinci yüzyıla damgasını vurdu. İmparatorluktan teslim alınan güney eyaletleri Mısır, Filistin ve Suriye, Dımaşk'a yerleşen Hilafet'e ait arazileri teşkil etti. Hilafet ile an itibarıyla hemhudut hale gelen Küçük Asya, bu suretle Arap akınlara maruz kaldı. Bu akınları VII. yüzyılın ikinci yarısından IX. yüzyılın sonuna kadar iki yüzyıldan daha uzun süre devam edecek, memleket yaşamına ve tarihine kat'î surette iz bırakacaktır. Devrin Doğulu kaynak eserleri (Arapça, Süryanice, Ermenice) tarafından "Romalıların Memleketi"¹ olarak adlandırılan, Arap birliklerinin (Bizans kaynaklarına göre Sarazenler, İsmailîler, Amalıklar veya Blemmyeler)² düzenli olarak hücum ettiği Küçük Asya, Arapların gözünde her şeyden evvel "Romania" idi: Böylelikle coğrafi terim haline gelen bu isim, nihayetinde Bizans kaynakları tarafından benimsendi ve

¹ Örneğin Brooks tarafından derlenen Arapça kaynaklara bkz: E. W. Brooks, The Arabs in Asia Minor (641-750) From Arabic Sources, *Journal of Hellenic Studies*, C. XVIII, 1898, s.182-208; Daha erken dönem için: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, H. Grégoire ve M. Canard tarafından Fransızca baskı, Brüksel, C.I, 1936, C.II, 1950; Dönemin diğer doğu kaynakları hakkında verilen liste için bkz: E. W. Brooks, "The Struggle with the Saracens 717-867", *The Cambridge Medieval History*, X.IV, 1927, s.806-807.

² Akıncıları "Αραβες" etnik lafzıyla anan Grekçe kaynak eserler, Küçük Asya'ya akınlara başlamasıyla azalır. Sarazenler, İsmailîler ve Agarenler en yaygın kullanılanlardır. ἀραβικοὶ ἄλοκοί "Arabistan kurdu" lafzı, etnik kökenden bağımsız zalimliği ima etmek için kullanılır. Bkz: B. Latysev, *Menologii Anonymi Byzantini... Quae Supersunt*, C.I, Petropolis, 1911, s.8; V. Vasilievsky, *Russkoviz. Izsledovanja*, C.I, Petropolis, 1893, s.77. Amalıklar ve Blemmyeler'e dair bkz: Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata Graeca* (M.M. şeklinde kısaltılacak), C.VI, Viyana, 1890, s.60; *Theophanes Con.*, Bonn, s.18; *Vie de Sainte Théodora de Salonique*, ed. Kurtz, s.33, 65, vd. Bu tür küçümseyici ifadelerin imparatorluğun veya yönetimin diğer düşmanları için de kullanıldığı göz önünde tutulmalıdır, bkz: Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.376; *Acta Sanctorum*, II, Kasım, s.347 vd. Tüm bu ifadeler genel olarak Müslümanları kökenlerinden bağımsız şekilde tarif etmek için kullanılır. Bu konuda bkz: K. Mponnès, *Euthyme Malakès*, Ta Sôzoména, Atina, 1937, s.34.

imparatorluğun tamamı için değil, yalnızca Arap harekâtlarına maruz kalan doğu eyaletlerini, bilhassa Küçük Asya'yı tarif için kullanıldı.³

Bizans siyasetinin bundan böyle en önemli vazifesi, her ne pahasına olursa olsun bu eyaleti muhafaza etmektir. Küçük Asya, bir taraftan başkente göre coğrafi konumu ve temin ettiği çok sayıda asker⁴ nedeniyle, diğer taraftan ticarete ve sınıide kullanımı bilhassa yoğun yol ve şehir ağı ile sağlanan zirai ve madeni kaynakları⁵ nedeniyle imparatorluk nazarında hayati öneme sahipti.⁶

Arap akınlalarının neticelerini kavrayabilmek ve halkı Hıristiyan Roma İmparatorluğu fikrine düşmanlığını defalarca sergilemiş Küçük Asya eyaletini Arap tehdidinden kurtarmayı arzulayan Bizans İmparatorları tarafından uygulanan siyasetin belirli yönlerini yorumlayabilmek için Küçük Asya'nın etnik yapısı ve ona özgü sosyo-kültürel sorunlar hakkında birtakım açıklamalarda bulunmak elzemdir.

Farklı medeniyetlere, dini ve kültürel geleneklere sahip çeşitli etnik unsurlar, Küçük Asya'da bir arada yaşamaktaydı. Greko-Romen kültüründen kısmen etkilenmiş yerli halk, zirai alanlarda (κῶμοι, κατοικία) ülkenin özellikle iç bölgesinde yoğun olarak⁷ gruplar halinde yaşamını sürdürürdü. Hemen yanlarında ayrıcalıklı kesimler, şehir sakinleri, mahalli idare ve eyalet yöneticileri, geniş mülkiyet sahibi laikler veya din adamları, varlıklı tacirler, imparatora ait geniş arazilerdeki zengin çiftçiler ve her daim anlaşmazlık içinde oldukları kırsal topluluklar yer almaktaydı.⁸ Bu

³ Örnek için bkız: G. Anrich, *Hagios Nikolaos*, Leipzig, 1913, C.I, s.180, 413; *Theophanes*, ed. de Boor, s.345 vd.; *Theophanes Con.*, Bonn, s.427, A. Vasiliev, *Analecta Graecobyzantina*, C.I, Moskova, s.36, vd.

⁴ O döneme ait çok sayıda ordu birliğinin adından (tagmata, arithmoi) anlaşılmaktadır. Mısır'da konuşlu lejyonların ekseriyetinin doğu kökenli olduğu dikkate alınmalıdır: E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* (Fransızca Çev.), C.I, Paris, Brüksel, Amsterdam, 1959, s.56.

⁵ Küçük Asya'nın doğal zenginlikleri için son olarak bkız: D. Maggie, *Roman Rule in Asia Minor*, C.I, Princeton, s.34 vd.; C.II, bölüm notları: The land and its riches.

⁶ Bkız: W. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 1890, yay. Royal Geographical Society, Supplementary Papers, C.IV; M. P. Charlesworth, *Les Routes et le Trafic Commercial dans l'Empire Romain* (Fransızca Çev.), Paris 1939; D. Maggie, *age.*, C.II, s.786-802, 901, 1048, 1138-1139, kapsamlı bir kaynakça ile.

⁷ Asya eyaletinin etnik yapısına dair Cicero'nun aslı tanıklığına sahibiz. Bu tanıklığın tetkiki için bkız: V. Chapot, "La Province Romaine Proconsulaire d'Asie" (*Bibl. De l'École des Hautes-Études*, C.CL), Paris, 1904, s.43-45; Kırsaldaki yerleşimlere dair bkız: M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926, s.564; A. M. Jones, *The Cities of Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1937, s.38-39; D. Maggie, *age.*, C.II, s.1022,1024.

⁸ Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.II, s. 14,18,20, 22 vs. (Tiberus'tan hikayeler); E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, C.II, s.749. Stein, İoustinianos'un bölgedeki büyük toprak sahiplerinin suistimallerini engellemek amacıyla Helenopontus'a moderator yerleştirdiğini

kesimler arasındaki Roma'nın kuruluşu ve imparatorluk idaresinin Küçük Asya'da tesis edilişine kadar eskiye dayanan aykırılıklar,⁹ Hıristiyanlığın bölge içinde edindiği çeşitli biçimlerin kökenini teşkil eder. Yerli halk, aşağı sosyal konumları nedeniyle yeni inanca hızla katıldı, bununla birlikte önceki mistik esinli inançlarının rengini bu yeni dine verdi.¹⁰ Öğretilerindeki farklılık çoğunlukla iyi tespit edilmemiş olmasına rağmen, kilise hiyerarşisine karşı boyun eğmezlikte birleşen Markioncu, Novatiancı, Sabbatıancı, Apollınarıcı, Quartodecimancı¹¹ vb. mezheplerin doğumu ve kökeni buradadır. Yasaklanan, eziyet edilen,¹² geçici olarak boyun eğdirilen ama asla tamamen yok edilemeyen (kilise otoritelerini XI. yy. sonuna kadar endişelendirdiler)¹³ bu mezhepler, toplumun ihmal edilen

düşünecek kadar ileri gitmektedir. Kilise'nin mal varlığının önemi için bkz:H. Grégoire, *Recueil des Inscriptions Greques Chrétiennes d'Asie Mineure*, C.I, Sy.2, Paris, 1922, s.4, editörün yorumu.

⁹ M. Rostvtzef, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, C.II, Oxford, 1941, s.807-808; C.III, s.1523, 1567; Özellikle aynı yazarın, *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926, s.322 vd., 447-448, 589.

¹⁰ Hıristiyanlığın Asya'da tesadüf ettiği elverişli koşullar ve bazı bölgelerinin dini özellikleri üzerine bkz: V. Chapot, *age.*, s.507-532; genel yorumlara dair: *Cambridge Ancient History*, C. IX, 1936, s.588-589; Küçük Asya'da inancı için ölenlere ait kült merkezlerinin sayısı ve tarihi, bu bölgede Hıristiyanlığın yayılımına delil teşkil eder. Bu konu üzerine bkz: H. Delehayne, "Les Origines du Culte des Martyrs", *Subsidia Hagiographica*, C.XX, Brüksel, 1933, s.144-148; *Analecta Bollandiana (Anal. Boll.* şeklinde kısaltılacak), C.LVII, 1940, 154 vd; *Migne Patrologia Graeca (P.G.* şeklinde kısaltılacak), C. CXIV, satır, 52 vd.

¹¹ Eusebios'un ve Sokrates'in kilise tarihleri ve Epiphanos'un risalesi, heretiklere dair temel kaynak eserlerdir; daha erken devirler için ikona taraftarlarının heretiklere dair risaleleri mevcuttur. Dağınık haldeki bilgiler arasından Ermeni tarihçilerinin sağladığı bilgiler en farklı olanıdır. Bu konuya dair bkz: "Histoire d'Arzrouni", ed. M. Brosset, *Collection d'Historiens Arméniens*, C.I, St. Petersburg, 1874, s.135; "Samouel d'Ani", *age.*, C.II, St.Petersburg, 1876, s.361, 363-365 vs. Farklı mezheplerin epigrafik anıtları üzerine bkz: *Monumenta Asiae Minoris Antiquae*, C.I, Manchester, 1928; Grégoire'in çalışmaları için bkz: Henri Grégoire, *Byzantion* (Byz. şeklinde kısaltılacak), C.I, 1924, s.695-710; C.II, 1925, s.329-335; C.III, 1926, s.331-411; W.M. Calder, *Byz.*, C.VI, 1931, s. 421-425; *Anatolion Studies (Mélanges W. Ramsay)*, s.59-91 vs.; ve bilhassa W. Ramsay, *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906; aynı yazar, *The Cities and Bishorics of Phygia*, C.I, Clarendon Press, 1895; C.II 1897; bütünlüklü çalışma için bkz: G. Freeman, "Montanism and Pagan Cults of Phrygia", *Dominican Studies*, C.III, 1950, s.297-316.

¹² Örnek olarak I. İoustinianos'un ve aynı şekilde III. Leon'un tedbirlerine bkz. Bu konulara dair bkz: H. Gelzer, *Pergamon unter Byzantinen und Osmanen*, Berlin, 1903, s.25-30; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, C.II, s.749.

¹³ *Correspondance de Photius*, ed. Valettas, No.82, s.409 (V. Grumel, *Regestes du Patriarcat de Constantinople*, C.II, Paris, No.540); *Anal. Boll.*, V.XI, 1892, s.156; J. Darrouzès, *Épistoliers Byzantins du X^e Siècle*, Paris, s.275; *Skylitzes*, Bonn, 687; *M.M.*, C.VI, s.58 vd.

kesimlerinin ve toprağı işleyenlerin arzularını kontrolleri altına aldı. Bunların eylemleri, devlet güvenliğini olmasa bile en azından resmi Kilise'nin varlığını zaman zaman tehdit etti.

Paganlara karşı (yalnızca I. İoustinianos'un paganlara karşı aldığı önlemlerin başarıya ulaşması sayesinde etkisiz kılınabilen batı sahil şehirlerinde yerleşik Hellenleşmiş ve entelektüel pagan kesime karşı)¹⁴ önderliğini yaptığı uzun soluklu mücadeleden galip ayrılan resmi Kilise, söz konusu eyalette fevkalade yoğun piskoposluk örgütlenmesi sayesinde¹⁵ idari ve iktisadi yaşamda¹⁶ mühim bir rol üstlendi. Kilise siyaseti, ayrıcalıklarını borçlu olduğu ve kuvvet edindiğı Konstantinopolis'in siyasetiyle uzlaşacaktır.

Küçük Asya'nın bu çeşitliliğı, yabancı halkların bölgede iskân edilmesiyle oldukça arttı. Bu durumla ilgili tedbirler, ekseriyetle orduya asker alımlarını pekiştirmek isteyen imparatorlar eliyle hayata geçirildi. I. Theodosios, dağı ve itaatsiz İsaerialılar ile işbirliği içinde imparatorluğa birçok defa sorunlar çıkaran Gotlar¹⁷ ile işe başladı.¹⁸ Bu siyaset, en başından itibaren ülke asayışı için ihtiva ettiği uyumsuzluklara rağmen imparatorluğun son günlerine kadar uygulamada kaldı.¹⁹ Kaynak eserler, Arap akınları sürecinde II. İoustinianos eliyle Cürcümânîlerin Lübnan'dan

¹⁴ İoustinianos'un Lydia Douksluğu'nu kurma hedefinin pagan bakiyelerinin Hıristiyan olmaya zorlanmasının ardından vuku bulan karışıklıklara son verme amacı taşıdığı görülmektedir, bkz: E. Stein, *age.*, C.II, 749; Filozof Pampreprios'un isyanı ile gün yüzüne çıkan Pagan direnişi hakkında bkz: H. Gelzer, *Pergamon unter Byz. und Osman*, Berlin 1903, s.23-24; E. Stein *age.*, C.II, s.23. İoustinianos'un tedbirlerinin başarısı, özellikle sonrasında Ephesos Metropoliti olan Monofizit keşiş İoannes'in Asya'daki faaliyetleri ile görünür kılınmıştır, bu konuya dair bkz: E. Stein, *age.*, C.II, s.23; H. Gelzer, *age.*, s.31-39; *Revue de l'Orient Chrétien*, C.II, 1897, s.481 vd.; son olarak L. Bréhier, *Vie et Mort de Byzance*, Paris, 1948, s.24.

¹⁵ Küçük Asya'daki Metropolitlikler'e bağlı yardımcı piskoposlukların sayısı için bkz: Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Episcopatum*, Berlin, 1866.

¹⁶ Eyaletlerde Arkhonlar'ın adaylık sürecine piskoposların tesirine dair bkz: Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.8.

¹⁷ E. Stein, *age.*, C.I, s.194-195. XI. yüzyıla kadar bahsi geçen Küçük Asya'nın batı sahillerindeki Gothograikoi'nin bu bölgede iskân edilen Hellenleşmiş Gotların soyundan geldiğı düşünülmektedir, bkz: K. Amantos, "Γοτθογραϊκοί-Γοτθογραϊκία", *Hellenika*, C.V, 1932, s.306; A. Pertusi, "Constantino Porfirogenito", *De Thematibus*, Vatikan, 1952, s.130.

¹⁸ *Malalas*, Bonn, s.363, 393; Theodoros Anagnostes/Theodori Lectori, "Hist. Eccl.", *P.G.*, C.LXXXVI, satır. 188a; Evagrios, "Hist. Eccl". *P.G.*, C.LXXXVI, satır. 2676 a vd. İsaerialıların Küçük Asya'daki faaliyetleri için bkz: E. Brooks, "The Eastern Provinces from Arcadius to Anastasius", *Cambridge Medieval History*, C.I, 1911, s.461-480; E. Stein, *age.*, C.I, s.237-238,291.

¹⁹ Hélène Glykatzi-Ahrweiler, "Recherches sur l'Administration Provinciale aux IX^e-XI^e Siècles", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, C.LXXXIV, 1960, s.32 vd.

Pamphylia'ya, Slavların Makedonya'dan Bithynia'ya ve I. Theophilos tarafından ise Türklerin Makedonya'dan Sinope bölgesine yerleştirildiğini ifade etmektedir.²⁰ Adı geçen halkların sayıları oldukça tartışmalı olmasına²¹ ve her halükârda ülkenin asli yapısını değiştirmemiş bulunmasına rağmen en azından imparatorluğun onlara tevdi ettiği askerlik vazifesi sayesinde Küçük Asya tarihinde yer edinebildiği kesinlik arz eder.²²

Tabloyu tamamlayabilmek adına Yahudi ve Ermeni halklarının²³ geçmiş zamandan beri süregelen varlıklarından bahsetmek elzemdir. Bu halklar bilhassa şehirlerde önem sahibiydi, Bizans yaşamına iyi uyum sağlayamamışlardı ve yerli halkın düşmanca olmasa bile²⁴ yabancılıkla karşıladığı farklı dini ve kültürel geleneklere sahiplerdi. Bu halkların varlıkları, mevcut toplumsal zıtlıkları ön plana çıkardı. Hem Greko-Romen yapısına hem bu kökenden seçkinlere hem de yerlilere yabancı olan bu halkların ihtilaflara (pek çok ayrılıkçı harekete dâhil olmaları kanıttır)²⁵ gizliden ya da aleni şekilde destek verdiğine ve başında Arapların yer aldığı imparatorluk düşmanlarının sızma harekâtlarını kolaylaştırdığına şüphe yoktur.

II

A. Arap Akımları

A.1. Akımların İşleyişi

²⁰ *Nikephoros*, de Boor, s.36; *Theophanes*, de Boor, s.364; *Theophanes Con.*, Bonn, s.112-125; *Genesios*, Bonn, s.53-62; Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administranda Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, s.94; *Kedrenos*, Bonn, s.311; *Zonaras*, III, Bonn, s.228-228, 376-377; A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I, Brüksel, 1935, s.124, dp. 3, 415; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, s.148, 161ve dp.2, 198; K. Amantos, "Mardaıtai", *Hellenika*, C.V, 1932, s.130; aynı yazar, "Sklavoi, Sklavisianoi...", *Praktika de l'Académie d'Athènes*, C.VII, 1932, s.333 vd.

²¹ A. Vasiliev, *age.*, s.24; konuyla ilgili kaynak eserler: G. Ostrogorsky, *age.*, s.198, dp.1.

²² Hélène Glykatzi-Ahrweiller, *age.*, s.32-33.

²³ Batı sahil şehirlerinde Nikaia, Attaleia, Nikomedeia, Synnada ve Amorion vb. (buralarda çingenelere de işaret edilir) Küçük Asya'nın batısındaki Ermeni iskanma dair bkz: H. Gelzer, *age.*, s.42-48.

²⁴ *Genesios*, Bonn, s.65: στασιώτιδος ἀνὰ μέσον Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων ἃ Amorion, *Acta Sanctorum* (Act. SS. şeklinde kısaltılacak), Kasım, IV, s.629,642; "Arzroumi", ed. M. Brosset, *Collection d'Historiens Arméniens*, C.I, s.88-90, Ermenilerin Bizanslılara karşı Araplarla işbirliğine dair bkz: J. Mann, "The Struggle between the Omeyyad Caliphate and Byzantium.... an the Messianic Hopes Entertained by Orient. Jews", *Journal of the American Oriental Society*, C. XLVII, 1927, s.364 vd.

²⁵ Artabasdos (742-744), Türk Bardanes (803) ve bilhassa Thomas (820-823) başkaldırılarına taraftar olanlar, büyük ölçüde kendi aralarından askere alınırlardan müteşekkildi.

Hiçbir şey Arapların Anadolu'daki akınlarına dair anlatıdan daha tekdüze değildir. Bizanslı, Arap veya Süryani kronik yazarları; Müslüman komutanların mevsim elverdiği anda (ilkbahar ve yaz) küçük ya da büyük bir kuvvetin liderliğini üstlenip “Romalıların ülkesine” düzenledikleri rutin akınlarına kısaca değinmekle yetinir. Bu akınların tarihini, süresini veya akıncıların güzergâhını kesin bir şekilde tayin etmek ekseriyetle zordur. Ancak Küçük Asya'daki Arap akınlarını konu edinen eserler, şu genel nitelikleri görünür kılar: Fetih seferleri, neredeyse yıllık döngü içerisinde düzenlenen akınlara hızla evrildi; akıncılar yağmalamakla ve esir almakla yetindiler. Aldıkları fidyeler, onlara göz ardı edilemez ölçüde kaynaklar temin etti. Karadan gerçekleştirilen Arap askerî harekâtı, “vur-kaç” ve “akın” düzeni, denizden gerçekleştirilen seferler ise “korsanlık” düzeni edildi. Bunun sonucunda Araplar makul ölçekte bir araziye geçici surette zapt etti. En yoğun şekilde akın düzenlenen bölgeleri kalıcı olarak ilhak etmeye ve ülkeye kök salmaya dair çabaları; metanetlerine, düzenledikleri hızlı akınlara ara sıra elde ettikleri muvaffakiyetlere, uygulamaya koydukları araçlara (örneğin karadan ve denizden eşgüdümlü saldırılar) ve nihayetinde Küçük Asya'yı ve imparatorluğun tamamını an itibarıyla harap eden çatışmalara rağmen başarısız oldu.²⁶ Saldırı altındaki ülkeye ait yapılar, gelenekler ve Küçük Asya nüfusuna yönelik imparatorluk politikası bu saldırılara karşı sergilenen etkili direnişin kökeninde yer almaktadır.

²⁶ Küçük Asya'ya yönelik Arap akınları için bkz: E.W. Brooks, “The Arabs in Asia Minor (641-750) (Arap kaynaklarından), *Journal of Hellenic Studies*, C.XVIII, 1898, s.182-208; W. M. Ramsay, “The War of Moslem and Christian for the Possession of Asia Minor”, *Studies of the Eastern Roman Provinces*, Aberdeen, 1906, s.281-301; J. Bury, “Mutasisim's March through Cappadocia in A.D. 838”, *Journ. of Hell. Stud.*, c.XXIX, 1909, s.120 vd.; R. Guiland, “L'expédition de Maslama contre Constantinople”, *Revue A-Machriq*, Beyrut, 1955, s.89-112; H. Grégoire, “Ancyre et les Arabes, Byz., C.IV, 1926, s.437-449; C.V, 1928, s.327-346; P. Wittek, “Zur Geschichte Angoras im Mittelalter”, *Festschrift für G. Jacob.*, Leipzig, 1932, s.329-354; P. Peeters, “Glanures Martyrologiques”, *Anal. Boll.*, C.LVIII, 1940, s.105 vd.; Honigmann'ın başat eseri: E. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Brüksel, 1935. Arap-Bizans çatışmalarının genel hatları üzerine bkz: E.W. Brooks, “The Campaigns of 716-718...”, *Journ. Hell. Stud.*, C.XIX, 1899, s.19-33; J. Wellhausen, “Die Kämpfe der Araber mit den Romern in der Zeit der Umajjidien”, *Nachrichten d. Königl. Gesells d. Wissensch. Göttingen. Phil.-Hist. Klasse*, Sy.4, 1901, s.414-447; C.H. Becker, “The Expansion of the Saracens, *Cambr. Med. Hist.*, C.II, 1913, s.329-364; E.W. Brooks, “The Struggle with the Saracens”, *age.*, C.IV, s.119-138; M. Canard, “Les Expéditions des Arabes contre Constantinople dans l'Histoire et la Légende”, *Journal Asiatique*, C.CVIII, 1926, s.61 vd.; aynı yazar, *Histoire de la Dynastie des H'amdanides*, Publication de la Faculté des Lettres d'Alger, Seri II, C.XXI, Cezayir, 1951, s.714-862 (Küçük Asya üzerine); ve bilhassa Vasiliev'in esaslı çalışması: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I, Fransızca ed. H. Grégoire ve M. Canard, Brüksel, 1935; hadiselerin kronolojik tablosu (820-867), s. 437-445.

A.2. Akıncıların Güzergâhları

Sferleri sıklıkla belirsiz kılan anlatılar, saldırı altındaki çok sayıda yerin saptanmasına dair zorluk, akıncıların farklı bölgeleri kateden birkaç birliğe ayrılma alışkanlığı, bu birliklerin endişeleri, tahkimatlı yerlerden uzak durmaları ve nihayetinde saldırı için Bizans ordusunun gözlem altında tuttuğu ana yollara uzak meskûn mahalleri tercih etmeleri dâhil tüm bu nedenler akın güzergâhlarına dair bir haritanın oluşturulmasını zorlaştırmaktadır.²⁷ Fakat Küçük Asya'nın hiçbir bölgesi bu saldırılardan tam anlamıyla ârî kalmadı. Arap donanması Haliç'i hiçbir zaman aşamadığı için bilhassa güneydoğusu başta olmak üzere Karadeniz kıyıları, bu saldırılardan daha az etkilendi.

Büyük bir bölümü süratle zapt edilen Kilikya, hudud eyaleti haline geldi. Küçük Asya'ya doğru kuzeye ve Fırat Nehri Vadisi istikametinde doğuya gerçekleştirilen seferlerin ana üssü oldu. Ayrıca Germanikeia'nın ve özellikle Melitene'nin yanında sefere çıkış merkezi haline getirildi. Araplar, çok defa Podandos Geçidi'ni²⁸ aşarak Küçük Asya'ya ulaştı. İlk menzilleri Kappadokia ve Likaonia idi. Kızılırmak Vadisi'nden Karadeniz kıyılarına erişmek için Kappadokia'dan Galatia'ya ve Paphlagonia'ya doğru yol alırlardı. Lykaonia'dan hareketle Sakarya Irmağı Vadisi üzerinden Karadeniz ve Marmara sahillerine ulaşmak amacıyla Phrygia'ya ve Bithynia'ya ya da Lykaonia'dan direkt Phrygia'ya ve Pisidia'ya yönelirlerdi. Bayrampaşa, Büyük Menderes ve Gediz Vadileri vasıtasıyla Ege Denizi kıyılarına erişirlerdi. Burada donanmanın desteğini alırlardı. Ege Denizi'nde sıklıkla rastlanan donanmanın varlığına Marmara sularında da çok defa işaret edilmiştir. Kilikya'daki Araplar Küçük Asya'ya İsauria sahilini kullanarak eriştiği vakitlerde donanma desteği zaruri idi. Böylelikle Pamphylia'ya doğru devam edebilir veyahut Limonlu Vadisi'ni takip edip İsauria'ya sokulabilirlerdi. Buradan hareketle Lykaonia ve Pisidia üzerinden Ege ve Marmara Denizleri'ne ulaşan güzergâhların kesişim noktasında yer alan Phrygia'ya ulaşıldı. Germanikeia şehrinde yola çıkan birlikler Adatta Geçidi²⁹ vasıtasıyla (bu suretle Kilikya'dan gelen orduyla birleştikleri Kaisareia civarından Kappadokia'ya erişilirdi) Toros Dağları'nı aşarak direkt Küçük Asya'ya

²⁷ Ortaçağ'da Arapların Küçük Asya'da takip ettiği farklı güzergahlar üzerine bkzn: E. Honigmann, "Un Itinéraire Arabe à travers le Pont", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, C.IV, 1936, s.270 vd. Ayrıca bkzn: J. Anderson, "The Road System of Eastern Asia Minor with Evidence of Byzantine Campaigns", *Journ. Hell. Stud.*, C.XVIII, 1897, s.22-44.

²⁸ Kilikya Kapıları'ndan geçiş hakkında bkzn: M. Canard, *Histoire des H'amdandides...*, s.282-285.

²⁹ Adatta'nın konumuna dair bkzn: E. Honigmann, *Die Ostgrenze...*, indeks.

sokulabilirler veya Ceyhan Nehri Vadisi üzerinden Kilikya'ya erişir ve diğer akıncı gruplarıyla takviye edilip Podandos Geçidi ya da İsauria sahili yoluyla Küçük Asya'ya giriş yapabilirlerdi. Velhasıl Fırat Nehri Vadisi'nden (Melitene) sefere çıkan ordular, güneyde Germanikeia çıkışı birliğe katılıp yukarıda bahsi geçen güzergâhlardan birini takip edebilir veya Yukarı Fırat Bölgesi (IV. Armenia) üzerinden kuzeye sokulabilir ve Kızılırmak Vadisi yoluyla sahile ulaşmak amacıyla Doğu Karadeniz'e ve Paphlagonia'ya yönelebilirlerdi. Akınlara çıkış merkezleri ve belirlenmiş hedefler dikkate alındığında birçok asli akın güzergâhı aşikâr kılınır. Zira akınlara tamamı bir ırmağın oluşturduğu vadi vasıtasıyla Küçük Asya sahillerine ulaşmaktaydı³⁰ ve her bir akın hedefindeki bir dizi şehir vasıtasıyla belirgin nitelik kazanmaktaydı. Kaynak eserlerin akınlara dair bahsettiği güzergâhlar içerisinde en önemli olanları şunlardır: Sinope ve Amaseia şehirlerine erişmek amacıyla Podandos Geçidi üzerinden Tyana-Kaisareia-Kharsianon-Ankyra-Gangra istikametine ya da Nikaia, Nikomedeia ve Khrysopolis şehirlerine erişmek amacıyla Herakleia(Lykaonia'da)-İkonion-Laodikeia (Katakekaumene)-Amorion-Midaion-Dorylaion istikametine yönelebilirlerdi. İsauria kıyılarından Seleukeia-Sykeon istikametine yönelip Sillyon ve Attaleia şehirlerine doğru ilerleyebilirler veyahut İsauria/Antiokheia(Pisidia)-Synnada-Akroenos istikametini takiple Amorion üzerinden Nikomedeia şehrine ve Büyük Menderes Nehri Vadisi üzerinden Ephesos şehrine ya da Gediz Nehri Vadisi yoluyla Sardes, Pergamon, Adramyteion ve Abydos şehirlerine kadar ilerlemeyi sürdürebilirlerdi. Germanikeia ve Melitene şehirlerinden Sebasteia-Neokaisareia-Amaseia istikametine yol alıp nihai hedef olan Amisos şehrine varırlar veya Kızılırmak Nehri'ni aşarak Eukhaita ve Ankyra şehirlerine yönelirlerdi. Sınırlarını genel hatlarıyla Kaisareia-Ankyra-Amorion-Dorylaion şehirlerinin tayin ettiği bölge, sefere çıkış noktaları veya nihai hedefleri her ne olursa olsun Arap birliklerinin yeniden toplanma alanını teşkil ederdi. Kuşkusuz bu bölge, Araplar tarafından zapt edilme teşebbüsüne en fazla maruz kalan bölgelerden biri olmuştur.

Bununla birlikte Araplar herhangi bir güzergâhı baştanbaşa kat etmeyi veya güzergâhları üzerinde bulunan büyük şehirleri zapt etmeyi nadiren başardı.³¹ Eylemleri genellikle Kappadokia, Lykaonia ve İsauria'ya

³⁰ İstilaların kıyıda durması kaçınılmazdı. Genesios'un aktardığı kısa hikâye, bu dikkat çekici niteliğe dairdir: Amer (Emir) ordusuyla birlikte Karadeniz'e varınca ilerleyişin sürdürülmesine engel olan denize karşı hücum edilmesini emreder (Bonn, s.94).

³¹ Tyana neredeyse tek istisnadır, Mesleme tarafından ele geçirildi ve sakinleri πρὸς τὰ Σαρακηνῶν ἦθη ἀπῶχοντο (*Nikephoros*, de Boor, s.43); yeniden Bizans hâkimiyetine girdi, Memun tarafından bir kez daha ele geçirildi, Mutasım tarafından kesin olarak terk edildi (M. Canard, *Histoire des H'andaniides*, s.717). Birkaç büyük ölçekli akın esnasında

düzenlenen talan hareketleri ile sınırlı kaldı (akim kalan birkaç büyük fetih seferi esnasında dahi sahile ulaşamadılar), Koron, Loulon, Melous, Andrasos vb. kalelerin³² zaptıyla yetindiler. Bu kalelerin zaptı, kısmî akımlarının ardından geri çekilmelerine ve daha büyük çaplı seferlere hazırlanmalarına olanak sağladı. Küçük Asya'nın sahil kesimleri deniz seferleri haricinde gerçek anlamda zarar görmedi.

A.3. Deniz Seferleri

Muaviye'nin Suriye'deki Rumların yardımıyla önce Kıbrıs Adası'na (649) ardından Tripolis şehrine (655) saldırı düzenlemek için ilk Arap donanmasını tesis ettiği andan itibaren Küçük Asya'ya düzenlenen kara akımları, deniz seferleriyle eşgüdümlü kılındı.³³ Deniz seferlerinin amacı, askerlerin ve malzemelerin naklini temin ederek kara ordusunun harekâtını desteklemek ve bilhassa seferin ana kolunun yöneldiği sahile saldırmaktı.³⁴ Pamphylia, Lykia ve İoania kıyıları; Suriye'den (Laodikea, Tripolis) veya Mısır'dan (Dimyat), daha sonraları Kilikya'dan (Tarsus) ve Girit Adası'ndan yelken açan Arap donanmalarının saldırılarına en fazla maruz kalan kıyı bölgeleri oldu. Çanakkale Boğazı tarafından ve Abydos ile Lampsakos şehirlerinde konuşlu Bizans donanması tarafından korunan Marmara Denizi, sadece imparatorluk merkezine karşı gerçekleştirilen bazı büyük seferlerin artçı etkilerine maruz kaldı.³⁵ Bu etkilere en fazla maruz kalanı Kyzikos Yarımadası oldu.³⁶ Buna mukabil donanma faaliyeti, bilhassa Ege Denizi'ndeki adalara karşı tehlike oluşturdu. Çok sayıda ve dağıntık haldeki Ege Adası, direnmek için yalnızca kendi kaynaklarına bel bağlayabilirdi. Halkı eliyle inşa ve muhafaza edilen kaleleri, deniz akıncılarının saldırılarına nadiren direndi. Rodos³⁷ ve

Kaesarea, Amorion, Ankyra, Amisos, Ephesos, Pergamon, Abydos gibi önemli şehirlerin zaptı, hiçbir zaman kalıcı bir iskâna dönüşmedi.

³² Bu kalelerin konumuna dair bkz: E. Honigmann, *Die Ostgrenze*, s.42 vd.

³³ *Theophanes*, de Boor, s.345-346; *Michel le Syrien*, C.II, Fransızca Terc. J. Chabot, Paris, 1899-1904, s.445; "Élie de Nisibe", Fransızca Terc. L. Delaporte (*Bibl. de l'École des Hautes-Études*, C.CLXXXI, Paris, 1910, s.86. Arapların deniz faaliyeti hakkında bkz: Eickhoff'un güncel çalışması: Ekkehard Eickhoff, *Seekrieg Une Seepolitik Zwischen Islam und Abenland*, Saarland, 1954 (teksir kopyası).

³⁴ Gemi yapımı için ağaç arayışı (bkz: M. Lombard, *Annales*, C.II, 1959, s.34-54; *Nikephoros*, de Boor, s.50; *Theophanes*, de Boor, s.385 vd.) deniz seferlerinin önemli bir gayesiydi. Fakat önemi abartılmamalıdır.

³⁵ M. Canard, "Les Expéditions des Arabes contre Constantinople...", *Journ. Asiat.*, C.CVIII, s.61 vd.

³⁶ *Nikephoros*, de Boor, s. 32, 54; *Theophanes*, de Boor, s. 354-355; *Zonaras*, III, Bonn, s.224; *Leon Grammatikos*, Bonn, s.160; *Kedrenos*, II, Bonn, s.262 vd.

³⁷ Rodos, Muaviye tarafından 654'de yağmalandı, bkz: *Theophanes*, de Boor, s.345-346, ardından Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, ed.Moravcsik-

Kıbrıs³⁸ gibi Küçük Asya'ya yakın büyük adalar dahi devamlı talan edildi ve uzun süre Araplara tabii kılındı.

Ege Denizi'ndeki ahval, özellikle İspanya kökenli Araplar tarafından Girit Adası'nın fethedilmesi (827'de)³⁹ sonrasında vahim bir hâl aldı. Bu büyük deniz zaferi, Giritli Müslümanların saygınlığını artırdı ve Antalya Körfezi'nin (Pamphylia Denizi) kontrolünü emniyet altına alan Tarsus Emirleri'nin komutasındaki Kilikya donanmasının tekamülü sayesinde faaliyetlerini Yunan Yarımadası sahillerine kadar genişlettiler.⁴⁰ Ephesos, Miletos bölgesi ve Sisam, Sakız, Midilli Adaları da onların saldırılarına şahit oldu.⁴¹ Gayeleri yalnızca talan etmek olan Girit ve Kilikya donanmaları, Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki şehirlere büyük zararlar verecek şekilde Ege'de seyrüseferi ve ticareti sekteye uğrattı. Nikephoros Phokas, Ephesos bölgesinden ayrılıp Giritli Araplara karşı adanın teslim alınmasıyla sonuçlanan seferin başında donanmasını harekete geçirdiğinde, ona güzergâhı tarif edebilecek sadece Kerpe Adası'ndan birkaç gemi bulabildi.⁴² Bu hadise, Arapların Doğu Akdeniz'deki deniz

Jenkins, s.84,88; Doğu kaynak eserleri (E. Brooks, *The Arabs in Asia Minor*, s.187; "Élie de Nisibe", Fransızca Terc., s.85 vd.) adanın fethini 672-678 seneleri aralığına tarihlendirir.

³⁸ Araplar tarafından 648/649'da fethedilen Kıbrıs Adası, Araplar ve Bizanslılar arasında 688'de imzalanan barış antlaşmasının akabinde özel bir statü elde etti. Adanın gelirleri (Ermenistan ve İberya'da olduğu gibi) iki kuvvet arasında pay edildi ve bir tür özerk idare oluşturuldu, bu konuya dair bkz: R. Lopez, "La Politique Commerciale au Moyen Age", *Annales*, C.IV, 1949, s.402; ve özellikle R. J. Jenkins, "Cyprus between Byzantium and Islam A.D. 688-965", *Studies Presented to D.M. Robinson*, 1953, s.1006 vd. Birçok kaynak, bu ikili hakimiyetin yankılarını muhafaza etmiştir, örnek için bkz: *Act. SS.*, Kasım, IV, s.638; "Nikolas Mystikos", *P.G.*, C.XI, satır.32; *Correspondance de Photius*, ed. Valettas, no.213, s.527 (V. Grumel, *Regestes du Patriarcat de Constantinople*, no.534). Müşterek hakimiyetin farkındalığı için: *Theophanes*, ed. de Boor, s.363, ardından Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, s.94.

³⁹ Olayların detaylı izahı için bkz: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I, s.49-62; J. Papadopoulos, "Η Κρήνη υπό τοῦς Σαρακηνοῦς (824-961)", *Texte und Forschungen zur Byz.Neuogr. Philol.* C.XLIII, Atina, 1948.

⁴⁰ Örnek için bkz: *Kedrenos*, II, Bonn, s.453; Jenkins, Laourdas, Mango, "Nine Orations of Arethas", *Byzantinische Zeitschrift*, C. XLVII, 1954, s. 30, vd.

⁴¹ Aziz yaşamları, Doğu Akdeniz'deki Arap seferlerine dair önemli bilgiler verir, bkz: Germaine Louillet, "Vies de Saints Grecs Pouvant Servir pour l'Histoire..", *Byzance et les Arabes*, C.I, ek no.VIII, s.431-436; "Paul de Latros", *Anal. Boll.* C.XI, 1892, s.21 (Sakız'a saldırı); G. Anrich, *Hagios Nicolaos*, C.I, Leipzig-Berlin, 1913, s.171, 188-189, 198, 271, 274, 294, 409, 411 (Midilli'ye ve Lykia kıyılarına saldırılar); "Saint Constantin le Juif", *Act. SS.*, Kasım IV, s.638 (Kıbrıs'a saldırılar). Deniz seferleri için bkz: Ayrıca *Theophanes Con.*, Bonn, s.357-388; *Symeon Magistros*, Bonn, s.701, 723; *Georgios Monakhos*, Bonn, s.852-880; *Kedrenos*, II, s. 253, 262, 284, 484, 511, 513; *Zonaras*, II, Bonn, s.572, 589; "Nikolas Mystikos", *P.G.*, C.CXI, satır.156-157; H.Grégoire, "Un captive arabe..", *Byz.*, C.VII, s.666-673.

⁴² *Attaleiates*, Bonn, s.223-224.

seferlerinin (Mısır, Suriye ve bilhassa Kilikya ve Girit merkezli) neticelerini açığa çıkarmaktadır.

Arapların karadan veya denizden akınlarına dair anlatılar, bir hakikati yeniden aşikâr kılmaktadır: Küçük Asya'nın sahilde ya da iç kesimde yer alan tahkimatlı büyük şehirleri akıncıların nadiren eline geçmiştir. Bu şehirlerin istihkâmı, en çetin saldırılara direndi. Araplar, Küçük Asya güzergâhlarını kontrol altına alıp kuvvetlerini küçük yerleşim birimlerine karşı sevk etti. Küçük Asya'nın kırsal nüfusunun kolay bir av olduğundan emindiler. Akınların bu yönünü saklı tutalım. Zira Küçük Asya'nın iktisadi, sosyal ve demografik değişimlerini kavramamıza yardımcı olacaktır.

B. Küçük Asya'daki Arap Akınlarının Neticeleri

B.1. İktisadi Neticeler

Arap akınları çapları, süreleri ve nitelikleri itibariyle Küçük Asya yaşamının tüm göstergelerine damgasını vurdu. Ülkenin edineceği yeni çehrenin kökeninde dolaylı ya da direkt olarak bu akınlar yer almaktadır. Devrin tarihçilerinin ve kronik yazarlarının bu konuya dair bilgileri, verimsiz ve ihtiyatlıdır. Onların dikkati yalnızca maddi hasarların boyutu ve tutsakların sayısı üzerinedir. Bu durumun aksine halkın ilgisine yönelik hazırlanan aziz yaşamları, görgü tanıklarının kaleminden yazışmalar,⁴³ akıncılar ile aralıksız temas halinde bulunan orduya hitaben hazırlanan askerî “taktikler”⁴⁴ ve özellikle yasa metinleri⁴⁵ yeni yaklaşımlar oluşturmaya imkân tanımaktadır.

Amacı talan olan akınların iktisadi neticeleri kolaylıkla tahmin edilebilir: VI. Leon, “Arapları faaliyetlerini gerçekleştirmeye sevk edenin askerî zafer değil, açgözlülük ve kolay kazanç olduğunu” ifade eder.⁴⁶ Akınların iktisadi neticeleri iki şekilde ortaya çıktı: Ekip biçiminin azalması, ticari ve sınai faaliyetlerin daralması; bu nedenlerle halkın yoksullaşması ve çok sayıda önemli ticaret şehrinin iktisadi çöküşü.

⁴³ Bilhassa Photios'un (ed. Valettas), Nikolas Mystikos'un (P.G. C.CXI) yazışmaları, ayrıca J. Darrouzès, *Épistoliers Byzantins du X^e Siècle*, Paris, 1960; Theodoros Stoudites'in mektupları (P.G., C.CVII; Mai, *Patrum Nova Bibl.*, C.VII).

⁴⁴ Özel olarak VI. Leon'un taktikleri (P.G., C.CVII), *Περὶ παραδρομῆς πολέμου* başlıklı risale (Bonn) ve Vari, *Incerti Scriptores Byzantini Saeculi X Liber de re Militari*, Leipzig, 1901.

⁴⁵ Makedon imparatorların yasaları ve bilhassa toplumu ilgilendiren yasalar, bkz: Lemerle tarafından yapılan tetkik: P. Lemerle, “Esquisse pour une Histoire Agraire de Byzance”, *Revue Historique*, C.CCXIX, 2, s.265 vd.

⁴⁶ IV. Leon, “Tactica”, P.G., C.CVII, satır.952.

Kaynak eserler, bölgedeki yıkımı ittifakla vurgulamaktadır: Akınlara yapıları göz önüne alındığında özellikle kırsal kesimin maddi hasara uğradığı fark edilmektedir. Zira akıncı grupların neredeyse daimî hale gelen varlığı, zirai faaliyetlerini sürdürmelerine engel oldu. Ayrıca can kayıpları ve özellikle tutsak alımları işgücü eksikliğine neden oldu. Tutsak alımları Araplar tarafından aralıksız tatbik edildi ve bir noktada akınlara ana hedefi haline geldi. İkonakıncı olanların ön plana çıktığı birçok imparatorun aldığı önlemler, göreceğimiz üzere kırsal kesimin zararlarını telafi etme kaygısıyla yazıya geçirilecektir.

Zirai ve ticari faaliyetlere dair alınan önlemlerin neticeleri, azımsanmayacak derecede önemlidir: Özellikle şehir ahali üzerinde etkili olmuştur. Araplar büyük müstahkem şehirleri ele geçirmeyi nadiren başarmış olmasına rağmen ülke içindeki iletişimi sekteye uğrattı. Küçük Asya'nın merkezi Phrygia'daki daimî varlıkları, başkenti doğu hududuna ve Karadeniz'i Ege sahiline bağlayan güzergâhları kontrol etmelerini sağladı: Kafkas memleketiyle imparatorluk ticareti uzun süre boyunca kopuk kaldı. Bu duruma ilaveten denizdeki Arap zaferleri, Ege'deki seyrüseferi altüst etti ve Konstantinopolis ile Doğu Akdeniz Havzası arasındaki ilişkileri güvensiz hale getirdi. Batı ile deniz ticaretinin sekteye uğraması, zaten üretimin azalması nedeniyle darbe almış olan Doğu Akdeniz kıyılarındaki limanların işleyişine ket vurdu. Dönem itibarıyla tarım ürünlerinin ticareti yerel ölçüğe indirgenecek ve tahkimatlı şehir merkezleri yerel pazarlara dönüşecektir. Küçük Asya'daki gemi işletmecilerinin faaliyetleri, sahil boyunca gerçekleştirilebilen seyrüseferler ile sınırlı kalacaktır.

Zirai üretimin düşüşü, ticari ve sınai faaliyetlerin gerilemesi; Küçük Asya'nın kentsel ve kırsal ahali üzerinde etkili oldu. İktisadi ahvalleri, Arap akınlardan veya Bizans misillemesinden kaynaklanan görev ve yükümlülükler nedeniyle çok daha kötüleşti. Düşman ya da dost büyük orduların geçişi veya kalışı (Araplar birçok defa Küçük Asya'da kışladı.) halk için sefer halindeki ordunun iâşesini ve iskânını karşılamaya yönelik nakdî ve aynî yükümlülükler içeren bir dizi iktisadi ve mali sorumluluklar anlamına gelmekteydi.⁴⁷ Tutsakların fidye ödemesiyle⁴⁸ ilgilenen, yurtlarından sürülen, geçim kaynaklarından mahrum bırakılan ve büyük ölçüde işsizliğe ve sefaletle mahkûm edilen halk için bu yükümlülükler, eziciydi. Yalnızca ülkedeki refahın düşüşünü saklı tutalım. Zira bu durum devrin demografik ve sosyal sorunlarını şekillendirmiştir.

⁴⁷ *Jus Graecoromanum*, C.I, s.23: συνωνοὶ εἰδῶν, ordu için bkz: P. Lemerle, *agm.*, *Revue Historique*, C.CCXX, 1958, s.43 vd.

⁴⁸ Örneğin bkz: Kedrenos, II, Bonn, s.361: ἔθλιψε τὸ ὑπὲρκοον ἐν τοῖς λεγομένοις ἀλλαγίους (esir takasları).

B.2. Demografik Neticeler

Arapların fetih amacıyla çıktıkları seferlerden başarı elde etmesi, Küçük Asya halkının bir kısmının yer değiştirmesine neden oldu. Fetih seferlerinin tekrarlanan akınlara halini alması ise sığınak arayışındaki kitlelerin daimî dolaşımını başlattı. Her halükârda bu nüfus hareketliliği ve Slavların batı eyaletlerini istilası, Bizans eliyle tatbikine başlanan arazinin yeniden iskânı ve halkların tehciri siyasetinin temelinde yer almaktadır.

Arapların Hilafet'e ait Suriye'deki ve diğer eyaletlerdeki Hıristiyan halka karşı tutumu, genç devletin işleyişi için gerekli olan hoşgörü ve iş birliği ruhu vasıtasıyla şekillenmiş gibi görünüyor. Zonaras'ın ifadesine göre fatihler vergi toplamayı emniyet altına alabilen yegâne sistem olan Bizans idare sistemini muntazam korudular.⁴⁹ Hareket etme serbestiyetlerinin kısa bir süreliğine kısıtlanmasının ardından özgür bırakılan Antakya Patrikhanesi başta olmak üzere Suriye'deki kilise otoriteleri, fethedilen memlekete yüklenen ağır mali sorumluluklardan yakındılar.⁵⁰ Bu duruma rağmen fatihlerin mali, iktisadi siyasetleri ve Arap hâkimiyeti nedeniyle halkın iktisadi durumunun kötüleştiğine dair herhangi bir veri mevcut değildir. Kaynak eserler, Suriye'de esir tutulan dindaşlarının fidyelerini ödeyebilecek ölçüde büyük servet sahibi olan ve idarede önemli roller üstlenen Hıristiyanlardan bahsetmektedir: İoannes Damaskenos ve ailesi, bahsedilenler arasında en iyi örnektir.⁵¹ Fakat özellikle fetih sürecindeki aziz yaşamlarını konu edinenler başta olmak üzere kaynak eserler, Suriye'deki Hıristiyanların Küçük Asya'ya doğru tehcirine işaret etmektedir. Bu Hıristiyanların izlerine kıyı bölgelerinde (Pamphylia, Ionia) rastlanılmaktadır, bu durum da deniz yoluyla kaçtıklarını akla getirmektedir. Sözü edilenler, Suriye'deki büyük manastır topluluklarından arta kalan keşişlerdir. Efsaneye göre bu keşişler, Küçük Asya'daki bir diğer önemli merkez, Miletos civarındaki Latmos/Latros Manastırı'nın kurucularıdır.⁵² Her halükârda fetih sürecinin ardından Suriye ve Küçük Asya arasındaki ticari ve diğer ilişkiler, özel nitelikte olsa da hiçbir zaman tam anlamıyla son bulmadı. Kaynak eserler, Küçük Asya'dan Kutsal Topraklara hac seyahatlerine ve Suriye kökenli Arap veya

⁴⁹ Zonaras, III, Bonn, s.271; bu konuda ayrıca bkz: H. Leclercq, "Invasion Arabe", *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, C.VII, satır.1221 vd., Paris, 1921.

⁵⁰ P. G., C:XCVIII, satır.1472 d.

⁵¹ "Vita S. Iohannis Damasceni", P. G., C.XCIV, satır 437 c, 449 b (İoannes halifenin πρωτοσύμβουλος'u idi, bu makam babasının eriştiği διοικητής τῶν δημοσίων πραγμάτων'dan daha yüksek bir makamdı, bkz: H. Becker, "The Expansion of Saracens", *Cambridge Medieval History*, C.II, 1913, s.358.

⁵² M. M., C.VI, s.60; *Anal. Boll.*, C.XI, 1892, s.33-34; *Acr. SS.*, III, Mart, s.2 vd; "Vita Nicephori", *Anal. Boll.*, C.XIV, 1895, s.1895 vd.

Hıristiyan denizcilerin ve tacirlerin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca zenginlik umuduyla kitleler halinde Suriye'den gelenlerden ve Hilafet eyaletlerini vuran salgın hastalıktan veya kıtlıktan kaçanlardan da bahsedilmektedir.⁵³ Önemleri saklı kalmak üzere bu yer değiştirmelerin sıra dışı ve büyük ölçekli demografik hadiseler olmadığı kesinlik arz etmektedir. Adalarının ele geçirildiği anda kitleler halinde kaçan Kıbrıslılar örneği, (Küçük Asya'da iskân edildiler ve birkaç yılın ardından memleketlerine geri döndüler.) belirli bir önem arz eden yegâne hadisedir.⁵⁴

Nitekim Küçük Asya halkının Arap akınları nedeniyle imparatorluğun batı eyaletlerine doğru gerçekleşen tehcirlerinin ehemmiyet barındırmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle manastırlarının yıkılmasından⁵⁵ sonra dağılan keşişlere dair örnekler mevcut olmasına rağmen Küçük Asya halkının Arap tehdidi altında sistematik şekilde tehcir edildiğine dair herhangi bir veri mevcut değildir.

Bu durumun aksine akınlar esnasında veya sonrasında Bizans otoriteleri eliyle tasarlanan ve tatbik edilen halkların kitleler halinde yeniden iskânı, devir itibarıyla yaşanan demografik değişimlerin temel etkenlerinden birini teşkil eder. II. İoustinianos ve I. Nikephoros gibi imparatorlar, gerçek anlamda iskân politikası tatbik etti.⁵⁶ Siyasi, askeri ve aynı zamanda iktisadi tedbirler, imparatorların arazi emniyetini güvence altına almalarına, düşman ile iş birliği içinde bulunması muhtemel halkları uzaklaştırmalarına, asker alımlarını ve akınların zarar verdiği bölgelerdeki insan gücünü takviye etmelerine imkân sağladı. Askeri gerekliliklerin temel oluşturduğu önlemler kapsamında II. İoustinianos ve Theophilos tarafından farklı halkların (Slavların Bithynia'da, Cürcümânîlerin Pamphylia'da, Türklerin Karadeniz'e) iskânına değinmiştik. Bu halkların

⁵³ Bu konuya dair bkz: G. Anrich, *Hagios Nicolaos*, C.I, Leipzig-Berlin, 1913, s.415; "Vita Lazari Galesiotae", *Act. SS.*, III, Kasım, s.515, 542; G. Aufhauser, *Miracula S. Georgii*, Teubner, s.65; özellikle, *Vita Antonii Junioris*, ed. Papadopoulos-Kérameus, s.193; Filistin istikametindeki güzergâh, sadece askeri hareketler süresince kapalı kaldı, bkz: *La Vie de Saint Athanase de l'Athos*, ed. L. Petit, s.44. Zenginler, özel muhafız birliğinin refakatinde Kudüs'e doğru yola koyulurdu, bkz: "Les Actes de Soixante Martyrs", *Société Orthod. de Palestine*, C.XII, ed. Papadopoulos-Kérameus, St. Petersburg, 1892.

⁵⁴ Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, s.244. Daha önce Tiberius'un tutsak alınan Partlıları iskân için Kıbrıs Adası'nı tercih ettiği unutulmamalıdır: *Theophylaktos Simokates*, Teubner, s.143.

⁵⁵ "Vita S. Theodori Studitae", ed. Latychev, *Viz. Vremen*, C.XXI, 1914, s.270; "Vita S. Pauli de Latro", *Anal. Boll.*, C.XI, s.33-34 vd.

⁵⁶ Bu siyasetin genel hatları ile izahı için: G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, s.161-163, 220-221.

her biri, imparatorluk hizmetinde ayrı bir askeri birlik meydana getirdi.⁵⁷ Diğer taraftan güvenlik sorunları, V. Konstantinos'u Melitene, Germanikeia ve Theodosiopolis sakinlerini Trakya'ya yerleştirmeye⁵⁸, Theophilos'u Sinope⁵⁹ bölgesine yerleştirdiği Türkleri imparatorluğun tamamına dağıtmaya ve Theodora ile nihayet I. Basileios'u toplu halde kaçışlarına neden olacak tarzda Kappadokia'daki Pavlikanların hanelerini imha etmeye mecbur bıraktı. Pavlikanların Bulgaristan'a kadar uzanan izlerine rast gelinmektedir.⁶⁰ Talan edilen bölgelere işgücü temin etme kaygısı, I. Nikephoros'u Küçük Asya'nın batısında tarımla uğraşan halkı Makedonya'ya yerleştirmeye sevk etti.⁶¹ İslam'ın Kilikya örneğinde olduğu gibi sıkı şekilde nüfuz ettiği bölgelerin Bizans tarafından yeniden ele geçirilmesi, bu bölgelerdeki Hıristiyan unsurunun kuvvetlendirilmesini elzem hale getirdi. Kilise otoriteleri, bu mesele ile meşgul olacaktır.⁶²

Küçük Asya ve diğer eyaletler arasındaki nüfus hareketliliğinin yanı sıra adı geçen eyaletin iç kesimlerine ulaşan Arap akınları da az ya da çok önem taşıyan grupların yerlerinden edilmesi sonucunu doğurdu. Tehdit altındaki kalabalıkların kargaşasının ve çaresizliğinin yön verdiği ve şahsi teşebbüsler sonucunda ortaya çıkan düzensiz, karmaşık ve çelişkili halk hareketlerini kavramak zordur, bu nedenle devir tarihçilerinin dikkatlerinden kaçmıştır. Bu durumun ehemmiyeti; bazı şehirlerin büyürken diğerlerinin küçülmesinin gözlemlenmesiyle, keşişlerin tecrit edilmiş manastırları terk edip Küçük Asya'nın kıyı bölgelerinde (Latmos/Latros, İde, Kyminas, Khryse, Petra, vb.) eşzamanlı kurulan büyük manastır merkezleri etrafında bir araya gelmelerinin tespitiyle ve nihayetinde ülkenin sosyal yapılarındaki değişimlerin incelenmesiyle

⁵⁷ İbn Havkal, Arap kabilesi Benî Habib'ten 10.000 atlı olduğu tahmin edilen bir grubun Bizans arazine göçünden bahseder, toprak elde edip Bizanslılarla birlikte Müslüman arazisini yakıp yıktılar, bkız: "İbn Hauqal", *Byzance et les Arabes*, C.II, ed. A. Vasiliev, s.419.

⁵⁸ *Nikephoros*, de Boor, s.65; *Georgios Monakhos*, de Boor, s.66; *Act. SS.*, II, Ağustos, s.435.

⁵⁹ *Theophanes Con.*, Bonn, s.112, 125; *Genesisios*, III, Bonn, s.53-61; *Kedrenos*, II, Bonn, s.311; *Symeon Magistros*, Bonn, s.626; *Zonaras*, III, Bonn, s.376-377; A. Vasiliev, *Byzance et Les Arabes*, C.I, s.124, dp.3, s.415.

⁶⁰ *Genesisios*, Bonn, s.56; *Theophanes Con.* Bonn, s.166, 177, 278; A. Vasiliev, *age.*, C.I, s.124, dp.3, 415. Zulmün sonrasında imparatorlukta yerleşik buldukları alanlar üzerine bkız: *Kedrenos*, II, Bonn, s.209, 236; *Genesisios*, Bonn, s.120; *Theophanes Con.*, Bonn, s.166-167, 269 vd. H. Grégoire, "Cathares d'Asia Mineure, d'Italie, de France", *Ménorial L. Petit*, Bükreş, 1948, s.142-151.

⁶¹ P. Charanis, "Nicephorus I: The Savior of Greece from Slave", *Byzantina-Metabyzantina*, C.I, 1946, s.76 vd.

⁶² J. Darrouzès, *Épistoliers...*, s.256.

açığa çıkarılabilir. Arap akınlarnının hemen ertesinde şehirlerdeki ve kırsal alanlardaki değişimi tetkik ederek bunları daha iyi kavrayacağız.

Nüfus hareketliliğine dair tabloyu tamamlamak için özellikle Ermeni kesim hesaba alınmalıdır.⁶³ Ermeni varlığı, Küçük Asya'nın doğusundaki bölgelerde (Kappadokia) ve Ege kıyılarında (özellikle Marmara Denizi) önem teşkil etmekteydi. Mahiyet ve kaynak bakımından iki farklı yerleşim söz konusuydu. Araplar karşısında (daha evvel Sasaniler karşısında olduğu gibi) Ermeni halklarının tutumu her daim aynı olmadı, düşmanlıktan aktif iş birliğine kadar uzanmaktaydı. Esasında Ermeniler, çoğu zaman Arap saflarında Küçük Asya'ya yönelik akınlara katıldı.⁶⁴ Özellikle Bizans'ın uzun doğu sınırı boyunca ele geçirilen memlekete yerleşmeye imkân tanıyan bağları, Araplara kıyasla daha kolay elde ettiler. Bu bağları, kısmen dinleri dolayısıyla kısmen de bölgedeki eski Ermeni topluluklarının varlığı sayesinde edindiler. Bölgedeki kaleleri ve mütevazı genişlikte bir alanı kendi namlarına ele geçirdiler ve sonrasında imparatorluk hizmetine girdiler.⁶⁵ Kaynak eserler (askeri taktikler, yasa metinleri), onların toprak sahibi olduklarına ve imparatorluğa sadakatleri her daim şüpheli olmasına rağmen Bizans ordusunda yer aldıklarına işaret etmektedir.⁶⁶ Sahil bölgelerindeki Ermeni yerleşiminin kaynağının tamamen farklı olduğu görülmektedir. Kaynak eserler, bu bölgelerdeki Ermenileri imparatorluğa tâbi olarak arz etmektedir. İmparatorluk, arazi müdafaasını⁶⁷ ve üst düzey sivil- askeri makamların idaresini onlara teslim etti. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz Opsikion Strategosları'nın büyük kısmının Ermeni kökenli olması tesadüf değildir.⁶⁸ Görünüşe bakılırsa burada önce Sasani, ardından

⁶³ Küçük Asya'da Ermeni kesimin güçlenmesine dair bkz: P. Charanis, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, C.XIII, 1959, s.23-44.

⁶⁴ Hz. Ömer'in yanında Bizans'a karşı sefere katılmaları için bkz: *Genesios*, Bonn, s.66; *Kedrenos*, II, Bonn, s.133; *Theophanes Con.*, Bonn, s.127, 179; *Theophanes*, de Boor, s.469; Kamakhos, Ermeniler eliyle Araplara teslim edildi.

⁶⁵ Örneğin Kortikios, hudut şehirleri Lokana'yı (*Theophanes Con.*, Bonn, s.268; *Kedrenos*, II, Bonn, s.208), Gourgen'i ve diğerlerini ("Arzrouni", *Collection des Historiens Arméniens*, C.I, ed. M. Brosset, s.155, 248) elinde tutuyordu. X. yüzyıl için özellikle bakınız: Konstantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, s.118 vd.

⁶⁶ οἱ προδότηαι... Ἀρμένιοι, bkz: Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.247; *Theophanes*, de Boor, s.469.

⁶⁷ Konstantinos Porphyrogenetos, *De Ceremoniis*, I, Bonn, s.667.

⁶⁸ Örnek için bkz: *Theophanes*, de Boor, s.380, 400, 413; *Kedrenos*, II, Bonn, s.199, 434; *Izv. Russ. Inst. Arch. de Constantinople*, C.III, 1898, s.180; Montfaucon, *Palaeographia Graeca*, s.46; H. Grégoire, *Recueil des Inscriptions de l'Asie Mineure*, No.5'ten, s.5; bilhassa N. Adontz, "Les Tarônites à Byzance", *Byz.*, C.XI, 1936, s.21-42; P. Peeters, "Histoires Géorgiennes", *Anal. Boll.*, C.XXXVI, 1922, s.28; aynı yazar, "Un Colophon

Arap akınlarıyla karşılaşp imparatorluğu tercih eden bir kesimin temsilcilerine temas etmekteyiz. Bizans onlara yurt temin etti, idarede ve toplumda önemli bir konum tahsis etti.

C. Bizans Misillemesi

C.I. Askeri ve İdari Reform: Themalar

İmparatorluğun akınlara karşı ilk tepkisi, askeri misilleme oldu. Arap hücumunun başladığı anda önemli askeri harekâtlar gerçekleştirildi. Bu harekâtlar, İoustinianos'un hakimiyet devrinden itibaren aşına olduğumuz ordu tarafından tatbik edildi. Bunlar devlet tarafından donatılan ve finanse edilen merkezi ordu ve paralı askerlik sistemi uyarınca orduya alınan ve eyalet ordusu lideri Doukes'in emri altındaki bölüklerdi (tagmata, arithmoi). Konstantinos Porphyrogenetos'un ifadesine göre imparatorluğun tüm etnik unsurlarının yer aldığı (teşkil ettikleri birliklere adını verirler)⁶⁹ bu ordu, ihtiyaçlar doğrutusunda askerlerin doğum ya da orduya kayıt yerleri dikkate alınmaksızın imparatorluğun tamamına dağıtıldı. Bu sistem, teknik anlamda seferlerin başkomutanı olan ve askeri hiyerarşinin tepesinde yer alan imparatorun etrafında devri daim ederdi. Yayılımacı siyaset arzusuyla tasarlanan bu askeri mekanizma, saldırı savaşlarında işe yarıyordu. Bu sistem, imparatorluk arazisinin genişlemesini sağlayamamış olmasına karşın en azından hareket halindeki ordunun düşmanı kendi yurdunda tehdit etmesi sayesinde düşmanın aşırı hırsına ket vuruyordu. Bizans'ın son büyük zaferi, Sasanilere başkentlerinde hücum eden Herakleios tarafından kazanılmıştı ve imparatorluğun Sasanilere karşı yürüttüğü uzun mücadelenin sonu anlamını taşıyordu. Herakleios'un ilk ciddi başarısızlığı, Arap darbesi neticesinde güney eyaletlerinin kaybı oldu. Bu kayıp, imparatorluğun ehemmiyet arz eden bölgelerinde muzaffer ve hasım bir devletin tesisi ile vahim bir aldı. Arap zaferleri ve Bizans'ın eski eyaletlerine Hilafetin kalıcı olarak yerleşmesi, imparatorluğun askeri sisteminin zafiyetlerini ve yeni gerekliliklere uyarlanmasının aciliyetini açığa çıkardı.⁷⁰

Arapların Küçük Asya'daki düzenli saldırılarına ve Slavların kuzey hudutlarına sarkma girişimlerine karşı imparatorluk arazilerinin müdafaası, bu andan itibaren ordu politikasına şekil verdi. Başlangıçta yeni idari tedbirler, tehdit altındaki veya uzak bölgelerde deneme amacıyla

Géorgien", *age.*, C.L., 1932, s.358-371; J. Laurent, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam*, Paris, 1919. XIII. yüzyıl içerisinde Çanakkale Boğazı civarında Bizans aleyhine Latinler ile istihbarat alışverişinde bulunan Ermenilere işaret edilmektedir, bkz: *Niketas Khoniates*, Bonn, s.795 vd.

⁶⁹ *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatikan şehri, 1952, s.59-60.

⁷⁰ P. Lemerle, "Quelques Remarques sur le Règne d'Héraclius", *Studi Medievali*, 3.seri, I, 2, 1960, s.347-361.

sakınılarak hayata geçirildi. İlk istisnai olan tedbirler, peyderpey imparatorluğun tüm askeri ve idari sisteminde hakiki bir reform hüviyeti kazandı. Bu tedbirlerin tamamı, thema sistemi adıyla bilinen yeni eyalet idare sisteminin kurulmasını temin etti. Az ya da çok önemli değişimlerle birlikte imparatorluk var oldukça sürececek olan özgün mahiyeti, şu şekilde özetlenebilir: İmparatorluk arazisinin eski eyaletlerden bağımsız şekilde bir dizi askeri bölgeye taksimi; bölgeden asker alımlarıyla oluşturulan ve Strategos'un komutası altına verilen yerel bir ordu tarafından müdafaa edilmesi; askeri ve sivil hizmetlilerden yararlanan başkomutan Strategos'un thema bölgesinde kendisine teslim edilen tüm askeri ve sivil erkleri icra etmesi.⁷¹ İmparatorluk tebaası⁷² vergi mükellefleri, mali yükümlülüklerinin bulunduğu alanlarda asker alımları gerçekleştiren ve karargâh kuran ordunun teşekkülüne ve idamesine katkı sağladı. Eyalet tapu kütüklerine kayıtlı varlıklı kişiler, ekonomik güçlerine göre çeşitlilik arz eden askeri yükümlülüklere tabii idi.⁷³ Bu yükümlülükleri, fiilen askeri hizmette bulunarak veyahut askeri harcamalar için tahsis edilen tutarı nakdi ödeyerek yerine getirebilirlerdi. Askere alım yönteminin modern anlamda ulusal bir ordu mahiyeti kazandırdığı bu yeni eyalet ordusu, bilhassa düşman arazisinin talanından kolaylıkla elde edilen kazancın cazibesine kapılan paralı askerlere kıyasla savunma savaşlarının etkili şekilde yapılmasına daha uygundu. Savaşa katılan askerlerin hane halklarının hayatta kalıp kalmayacağı, savunma savaşının seyrine bağlıydı. VI. Leon bu bağlamda Bizans ordusuna şu sözlerle hitap etmiştir: “*Ailesi, dostları, vatani ve tüm Hıristiyan milleti için çarpışan sizler!*”⁷⁴

⁷¹ Hélène Glykatzi-Ahrweiler, *age.*, s.8 vd.

⁷² VI. Leon, “Tactica”, *P. G.*, C.CVII, satır.764, 765, bu satırda συντελεστοί ifadesi [vergi veren] tebaaya karşılık gelir; bilhassa Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.18: συντελεστοί (ταὐτὸν δὲ ἔστιν εἰπεῖν τοῖς τῶν χωρίων κυρίως).

⁷³ Θέμα kelimesinin temel anlamının “kayıt” olduğunu unutmamak gereklidir, bkz: F. Dölger, “Zur Ableitung d. Byz. Verwaltungsterminus Θέμα”, *Histoire*, C.IV, 1955, s.189-198; Thema sisteminin olgunlaştığı hakimiyet yıllarında ikonakırıcılığı teşvik eden III. Leon, evliliklerin mali amaçla beyanını ve İtalya’da doğumların düzenli takibini zorunlu hale getiren ilk kişidir, bkz: *Zonaras*, III, Bonn, s.263; Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.40, dp.1; VI. Leon daha sonraları Bizanslıların aksine Arapların συνάγονται, οὐχὶ ἀπὸ καταγραφῆς στρατευόμενοι [orduda yer alanları saymaksızın bir araya geldiklerini] fark edecektir, bu demek oluyor ki Araplar seferberlik halinde sayım esasını dikkate almıyordu, bkz: “Tactica”, *P.G. C.CVII*, satır.976.

⁷⁴ “Tactica”, *P. G.*, C.CVII, satır.949 d. VI. Leon’un orduya seslendiği taktiklerinde ve Konstantinos Porphyrogenetos’un Bizans tahtına çıkacak oğluna seslendiğini *De Administrando Imperio*’sunda Arap dünyasına önemli bir değer atfedildiğini belirtmek gereklidir. Bu çetin düşman ile daha iyi mücadele etmek için hakkında bilgi sahibi olunması elzemdir.

Arapların deniz seferleri ve deniz kuvvetlerinin artması, Bizanslıları donanmalarını yeni ihtiyaçlara uyarlamak mecburiyetinde bıraktı. Deniz kuvvetleri reformu, kara ordusuyla eşzamanlı hayata geçirildi. Bu reform, ilkin Kıbrıaioton, sonunda Aegaiou Pelagous deniz themalarının kurulmasıyla görünür kıldı. Konstantinopolis, Abdydos, Sicilya ve Dyrrakhion vasıtasıyla ana deniz güzergâhlarını kontrol altında tutan ve bu devre kadar yegâne deniz kurumu olma vasfı taşıyan imparatorluk donanması, çoğunlukla ağır gemi olan dromonlardan müteşekkil bir açık deniz donanmasıydı. Arapların deniz seferleri, Bizans için hafif sahil güvenlik filosunun kurulumunu gerekli kıldı. Eyalet komutası altında olan, bölgeden asker ve teçhizat temin eden deniz thema donanması, Arap seferinin yarattığı vaziyete daha iyi yanıt verdi. Dönem itibariyle bu thema donanmasının amacı, denizlerdeki egemenliğe (Thalassokratia) dair Bizans'ın Araplardan daha fazla hak iddiasında bulunmasını sağlamak değildi. Daha ziyade thema donanması, deniz hudutlarının emniyet altına alınabilmesi için faal imparatorluk donanmasının yanında kullanılan bir kuvvetti. Ayrıca bu esnada geliştirilen Grek Ateşi, Arap donanmasına geniş çaplı girişimlerinde karşı koymayı mümkün kıldı.⁷⁵

Yeni askeri düzenleme, imparatorluk idari sisteminin tamamına etkide bulundu. Θέμα terimi şu anlama geliyordu: İdari bölge, şube, vilayet. Doğrudan imparator tarafından atanan yüksek rütbeli bir askeri otoritenin yetkisi altında bulunan ve orduyla birlikte uygun idari mekanizmaya sahip yeni bölgeler, harici tehlikeyi kendi başına göğüsleyebilecek yeterliğe haizdi. İmparatorluk bünyesinde yaşanan kriz dönemlerinde güç kazanan bir özerkliğe sahipti. Akınlar sebebiyle ve bunlara karşı koymak gayesiyle tesis edilen yeni eyalet idaresi, siyasi (sivil erkin askeriyeeye boyun eğmesi) ve mali (vergi yükümlülerinin askeri harcamalara direkt katılımı) çehreleriyle imparatorluğun yeni sosyal yapısının kökenini teşkil etti. Müdafaa amacıyla tasarlanmış bu askeri ve idari mekanizmanın uzun ve istikrarlı Arap saldırılarına karşı koyabildiğini hatırlayalım. Geçici eksikliklere karşın tehdit altındaki eyaletlerin kontrolünü sağlayacak ve Küçük Asya'nın fethine dair Arap tasarısını başarısız kılacak yetkinliğe sahip olduğunu gösterdi. Bu nedenle Arap askerî harekâtı, elde edilen zaferlerin Küçük Asya yaşamını şekillendirmediği uzun bir dizi akına dönüştü.

⁷⁵ Eickhoff, VII. yüzyılın sonlarında Ege Denizi'nde Bizans kontrolünün yeniden tesis edilmesini Grek ateşi ile açıklanmaktadır. Bknz: E. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik...*, s.15 vd. Fakat bu kontrolün etkin olmadığı gözlenmektedir ve imparatorluk donanması tarafından savunma amacıyla kullanılan Grek ateşine deniz yollarının hakimiyeti açısından aşırı önem atfedilmemesi gerekir.

C.II. İktisadi ve Sosyal Önemler. İkonakırcılık

İmparatorların Arap akınlarının kurbanı olan Küçük Asya halkı lehine aldıkları önlemleri kavramak zordur. Küçük Asya'nın iktisadi, mali ve askeri kaynaklarının düzenli ve etkili kullanımına ⁷⁶ odaklanan imparatorluk siyasetinin en azından ikonakırcı imparatorların hakimiyet devrine kadar kuşkusuz çoğunluğu teşkil eden yerli halkların gelenekleri ve istekleri ile uyumlu bir temel yaratabilecek bütün reformları kasti olarak geri plana attığı anlaşılmaktadır. Bu zaviyeden değerlendirildiğinde merkezi iktidarın ilkin Küçük Asya'da ⁷⁷ tesis edilen resmi kilise yapılanmasından ve Thema sisteminden toplumsal sorunları çözmek için değil daha ziyade ülke yaşamını kontrol etmek ve gerektiği takdirde imparatorluğun geleneklerinden ve etki dairesinden kopma teşebbüsünde bulunan kitlesel başkaldırıları bastırmak için istifade ettiği görülmektedir.

Buna karşılık İsaüralı imparatorların ve haleflerinin hatalı olarak "ikonakırcı" hareket adıyla tanınan siyasetinin birçok zaviyeden yerli kırsal nüfusun sıkıntılarıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu imparatorların muhafazakâr ve bağınaz muhalifleri eliyle yanlış tanıtılan, itibarsızlaştırılan ve bastırılan siyasetinin ülkeyi Roma İmparatorluğu gelenekleri ile akıl dışı şekilde irtibatlandıran katı fikirden kurtarmaya çalıştığı fark edilmektedir. Bu siyaset, özellikle Arap saldırılarının yıkıcı etkilerine direkt maruz kalan Küçük Asya'nın iç kesimlerinde yoğun şekilde yerleşik ⁷⁸ ve tarımla uğraşan halkların ihtiyaçlarına cevap veren bir yapıya hayat verdi. İkonakırcı tutumun ateşli taraftarlar edindiği, anlaşmazlıkların ve arzuların şiddetli bir mahiyet aldığı yerin sadece Küçük Asya olması tesadüf değildir. ⁷⁹

Arapların Küçük Asya'ya akınları esnasında harici tehlikeye çare bulmaya karar veren imparatorlar tarafından hayata geçirilen ikonakırcı siyasetin sadakati ve bağlılığı ile Bizans'ın kaderini an itibariyle tayin eden halkın

⁷⁶ Devrin imparatorlarına ait yasalarda yankılarına rastlanılır, bkz: Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.9, 17, vd.

⁷⁷ G. Ostrogorsky, "Sur la Date et le Composition du Livre de Themes et sur la Constitution des Premiers Thèmes d'Asie Mineure", *Byz.*, C.XXIII, 1953, s.30 vd.

⁷⁸ Bilhassa Phrygia'da ve Kappadokia'da. Küçük Asya'nın sahil bölgelerinde şehir yaşamı her daim önemliydi, bkz: D. Maggie, *age.*, C.I, s.53-88 vd.; özellikle A. M. Jones, *The Greek City*, Oxford, 1940; aynı yazar, *The Cities of Eastern Roman Empire*, Oxford, 1937, s.38-39.

⁷⁹ İkonakırcı hareketin coğrafyası üzerine bkz: Kaynak eserler temelinde genel bir değerlendirme ile: D. Zakythinos, *Bizans Devleti Tarihi* (Yunanca), C.I, Atina, 1953, s.72-80; Kaynak eserlerin ayrıntılı açıklamasını verir: G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, s.176 vd.

taleplerine karşılık verdiği görülmektedir.⁸⁰ Aslında güney eyaletlerinin kaybının ve batıda Slav işgallerini müteakip yaşanan etnik değişimlerin ardından Küçük Asya imparatorluk merkezi vasfı kazandı. Geniş kitleler üzerinde etki sahibi keşişlerin tarafsızlığına ve özellikle iktisadi, fikri ve idari sahada ayrıcalıklı kesimin çıkarlarına ve inanç yapılarına⁸¹ cephe alan ikonakırcılık, en azından dini zaviyeden başarısız oldu. Fakat sosyal politikada değişim ihtiyacını aşikâr kılmayı başardı. Paul Lemerle'in İsaerialıların hukuk çalışmalarını layıkıyla tanımlayan ifadesiyle “*Ekloge Devri*”⁸², askere alım kaynağı olan kırsal kesimlere Bizans toplumu içerisinde yeni bir yer tahsis etti ve imparatorluğun iktisadi temelini Grek arazisine indirgedi.

Uzun Arap akımları ve ikonakırcılık tartışmaları sürecinde Bizans'ın toplumsal politikasına ve iktisadına iki karşıt tutum damga vurdu. Her biri dönem itibariyle çeşitli toplumsal tabakaları ayırıştırarak zıt teamüllerin bir yönünü yansıtmaktadır: Her ikisi de kriz süreci geride kaldığında ülkenin sosyal yaşamında iz bırakacaktır. Bunlardan muhafazakâr olanı, iktisadi bakımdan seçkin olanlara ve şehrin müreffeh kesimlerine arka çıkan ikonacı imparatorlar tarafından temsil edildi. Reformcu olanı ise akınlardan ağır şekilde zarar gören kırsal kesimin temsil ettiği ihmal edilmiş halkı destekleyen ikonakırcı imparatorlar eliyle takdim edildi. Bu iki tutum, uzun bir mücadelenin nihayetinde uzlaşabilecektir.⁸³

Ekloge'nin mukaddimesine göre İsaerialıları⁸⁴ harekete geçiren adalet duygusu, (sonraları ikonakırcı veya bu yönde eğilimli imparatorlar tarafından benimsenen anlayış) özellikle iktisadi ve toplumsal tasarlarda belirgin hale gelecektir. Yalnızca günümüze ulaşabilen ve tamamı ikona

⁸⁰ Düşmanlarının İkonakırcı imparatorlardan Küçük Asya'da gelişen şu veya bu heretik mezhebin taraftarı olarak bahsettikleri belirtilmelidir, bkz: *P.G.*, C.CV, satır.483 vd. Bu zaviyeden Suriye kökenli imparatorlara verilen “İsaerialılar” adı önem taşır.

⁸¹ III.Leon'un εὐγένεια [soyluluğa] ve λόγῳ ἐπιφανείῃ [tanrı tezahürüne dair bilgiye] karşı düşmanlığından bahsedilmektedir, bkz: *Theophanes*, de Boor, s.405; özellikle *Zonaras*, III, Bonn, s.276, 284.

⁸² P. Lemerle, “Esquisse pour une Histoire Agraire de Byzance”, *Revue Historique*, C.CCIX, sy.1, 1958, s.65. İsaerialıların reformlarının taşıdığı önem bugünlerde sıkı şekilde tartışılmaktadır, bkz: G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, s.187; D. Zakythinos, *age.*, s.72-80. Fakat İkonakırcı devirde hayata geçirilen toplumsal çalışmaları yadsımak mümkün değildir. Bu çalışmalar, kesinlikle ikonakırcı hareketi teşvik eden İsaerialı imparatorlar eliyle başlatıldı.

⁸³ Makedon Hanedanlığı'nın kurucusu I. Basileios başta olmak üzere Makedon imparatorlarının siyaseti ile görünür kılındı. I. Basileios'un toplumsal çalışmaları üzerine bkz: *Genesios*, Bonn, s.126; *Theophanes Con.*, Bonn, s.346-348; *Kedrenos*, II, Bonn, s.202-204 vd.

⁸⁴ Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.II, s.13-14.

tarafıtarlığından esinlenen devrin kaynak eserleri, her ne pahasına olursa olsun ikonakırıcı imparatorların emeklerini itibarsızlaştırmaya ve değersizleştirmeye çabaladı. Ancak hatalı yorumlanmış ve kötü niyetle aksettirilmiş olmasına karşın iktisadi tedbirlere ilişkin dağılık birkaç bilgi, söz konusu imparatorların Bizans toplumunun yoksul kesimleri için duyduğu kaygıyı görmemize imkân tanır. V. Konstantinos, hayat pahalılığını azalttı.⁸⁵ Theophanes ve hatta Patrik Nikephoros bile bu durumun tarımla geçinen halkın refahına dair bir işaret ve fakir kesimler için bir rahatlama olduğunu üzülenek kabul ederler. Zonaras'ın ifadesine göre “bu bayağı kalabalıklar” V. Konstantinos'un aldığı tedbirlerinden yararlanıp ikonakırıcı saflarına yeniden katılır.⁸⁶ Nitekim VI. Konstantinos'un Ephesos fuarında uygulanan ağır vergiyi ilga etmesi, küçük tacirlerin, zanaatkarların ve dolayısıyla toprağı işleyenlerin lehine bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.⁸⁷ III. Mikhael'in uyguladığı mali tedbirler aynı şekilde bu kesimlerin lehineydi. III. Mikhael, Asi Thomas'a karşı mücadele sürecinde kendisine sadık kalan bölgelerde kapnikon vergisini ilga etti, imparatorluğun diğer bölgelerinde vergiyi yarı oranında düşürdü. Son derece meşhur olan bu tedbir, bilhassa kırsal kesime fayda sağladı. Zira kapnikon toprağı işleyenler için ağır bir yükümlülüktü.⁸⁸

İlkin Atinalı İrene'nin tahta çıkışıyla geçici, ardından Theodora'nın tahta çıkışıyla kalıcı mahiyet kazanan İkonacıların zaferi, iktisadi ve sosyal siyasete farklı bir yön verecektir. Devrin kaynak eserleri tarafından ittifakla methedilen İrene, öncelikle gemi sahipleri ve tacirler olmak üzere şehir sakinlerine büyük ölçekli muafiyetler bahşetti. İki büyük gümrük olan Abydos ve Hieron'da ticaret ve seyrüseferden alınan “mahalli” vergileri ve harçları ilga etti.⁸⁹ Diğer taraftan ikonacıların siyaset sahnesinden geçici ayrılığını iktisadi açıdan aksi teamülün zaferi takip edecektir. Bu iktisadi teamül, bilhassa I. Nikephoros'un içlerinde tek başına yeni bir toplumsal sistem vücuda getiren meşhur “insanlık dışı

⁸⁵ Nikephoros, de Boor, s.76; özellikle Theophanes, de Boor, s.443.

⁸⁶ συρφετώδης ὄχλος [bayağı kalabalıklar]: Zonaras, III, Bonn, s.261.

⁸⁷ τό κομμέρκιν τοῦ πανηγυρίου [fuardan alınan kommerkion]: Theophanes, de Boor, s.469-470.

⁸⁸ Theophanes Con., Bonn, s.54; Kapnikon'un mahiyeti hakkında bknz: G. Ostrogorsky, “Das Steuersystem im Byz. Altertum und Mittelalter, Byz., C.VI, 1930, s.229-240; P. Lemerle, “Esquisse...”, Revue Historique, C.CCXIX, Sy.1, 1958, s.68, dp.3.

⁸⁹ τοὺς πολιτικοὺς φόρους ἐκούφισε [mahalli ödemeleri ilga etti] bknz: Theophanes, de Boor, s.475; “Theodori Studitae Epist”, I, 6, P.G., C.XCIX, satır.929 vd.; F. Cumont, Anecdota Bruxellensia, I, Chroniques Byzantines du ms. 11376, Gent, 1894, s.27; İrene, Aziz Georgios şerefine Midilli Adası'nı aynı şekilde muaf tuttu, bknz: Anal. Boll. C.XVIII, 1899, s.250. İrene'nin Kilise'ye yönelik siyasetine dair bknz: P. Lemerle, “Esquisse...”, Revue Historique, C.CCXIX, 1, 1958, s.68-69.

davranışlar”ın yer aldığı politikaları vasıtasıyla tarif edilmektedir. Zira zengin kesimler, gemi sahipleri, tüccarlar ve toprak sahipleri (özellikle dini kurumlar) direkt olarak hedef alındı.⁹⁰ İmparator Nikephoros’a karşı nefretini gizlemeyen Theophanes, onun reformlarının manasını ele verir. İkona taraftarı yazar şunları söyler: “*Amacı yoksullara haklarını geri vermek olmamasına rağmen sanki amacı buymuş gibi mülk sahiplerini ve zenginleri yok etmeye çalıştı.*”⁹¹ Benzer eleştiriler daha sonra adaleti dillere destan olan, son ikona taraftarı İmparator Theophilos’a da yöneltilecektir.⁹² Bu durumun aksine kaynak eserler ikona taraftarı Theodora’nın iktisadi faaliyetlerini ittifakla metheder. Theodora, dini imgelere itibarını geri verecek tutumu diriltten muhafazakâr anlayışa özgü “iktisat ve bilgelik” siyasetinin neticesinde⁹³ manastırlara büyük ölçekli bağışlarda bulundu, Kappadokia’nın köylü kesiminden Pavlikanların mallarını müsadere etti ve nihayetinde imparatorluk hazinesini arttırdı. Her halükârda İkonakırıcı imparatorların başarıları istilalarla fevkâlade eziyet çekmiş ve dini ihtiraslarla parçalanmış halkın büyük ölçekli tedbirlere desteğine ve riayetine bağlı bulunuyordu. Bu tabloda ikonakırıcı imparatorların siyasetine başından itibaren ket vurulduğu ve karşı konulduğu kesinlik arz etmektedir. Söz konusu imparatorların toplumsal adaleti diriltten anlayışı, en azılı düşmanları tarafından dahi kimi zaman haklı bulunmuştur.⁹⁴

İkonakırıcılığın oluşumu gibi ortadan kayboluşu da Arapların Küçük Asya’ya yönelik akınlarından bağımsız gerçekleşmedi. Araplar; ülkenin çeşitli etnik, dini ve sosyal grupları arasında hiç olmadığı kadar çok suçlamalar içeren karşıtlıklarından istifade etti. Onların başarıları, imparatorluk siyasetinin elde ettiği kazanımları da tehlikeye attı. Küçük Asya’da iskân edilen barbar halklardan orduya alınan askerlerin Araplara

⁹⁰ “İnsanlık dışı davranışlar”ın dokuzuncusu Küçük Asya kökenli gemi sahiplerini devletin belirlediği fiyatlarla toprak satın almak zorunda bıraktı. Sekizincisi Abydos dışında tutsakların satın alınmasıyla, diğerleri ise Kilise’nin topraklarını kira karşılığında işleyenlere yüklenen kapnikon vergisi ile ilgiliydi. Nikephoros’un toplumsal siyaseti üzerine bkz: P. Lemerle, “Esquisse...”, *Revue Historique*, C.CCXIX, 1, 1958, s.65 vd; N. Christophilopoulos, *Mélanges K. Amantos*, Atina.

⁹¹ *Theophanes*, de Boor, s.479; özellikle Keşiş Theosteriktos bu imparatoru tam olarak $\phi\lambda\acute{o}\pi\tau\omega\chi\omicron\varsigma$ [yoksul seven] şeklinde adlandırır: “Keşiş Theosteriktos”, *Act. SS.*, I, Nisan, s.XXIX.

⁹² *Acta SS.*, II, Kasım, s. 358; *P. G.*, C.CXVI, satır.81 c. Adaletli Theophanes’in itibarı hakkında bkz: Ch. Diehl, “La légende de l’Empereur Théophile”, *Seminarium Kondakovianum*, C.IV, 1931, s.33-37.

⁹³ *Theophanes Con.*, Bonn, s.172, 263; *Zonaras*, III, Bonn, s.392-393; *Genesisios*, Bonn, s.90; manastırlara yönelik politikası hakkında bkz: *Genesisios*, Bonn, s.81.

⁹⁴ *Zonaras*, III, Bonn, s.283; III. Leon’un hakimiyeti altında imparatorluğun zenginliği üzerine bkz: *Theophanes Con.*, Bonn, s.253; Theophilos’un bilge siyaseti ve İgnatios’un I. Nikephoros’a dair akıllı siyaseti üzerine bkz: *Vita Nicephori*, ed. Boor, s.153.

karşı tutumu,⁹⁵ özellikle ülkedeki yabancı kesimin ve şehirlerdeki “emekçi sınıfın”⁹⁶ arka çıktığı ikona taraftarı olduğunu ilan eden⁹⁷ Asi Thomas’a Arapların verdiği destek ve nihayetinde ikonakırıcı hareketin zayıflamasının ve başarısızlığının ardından ikona taraftarlarının takındığı tutum, bu durumu izah etmektedir. Bilhassa ikona taraftarı İmparatoriçe Theodora tarafından heretik kabul edilenlere yönelik işkencelerin ardından Bizans için bir tehdit haline gelen Kappadokia kökenli Pavlikanların⁹⁸ akıncılar ile müşterek faaliyeti bu zaviyeden değerlendirilmelidir.⁹⁹

Dolayısıyla ikonakırıcılığın temel ilkelerinde İslam’ın etkisine ait belirsiz izleri tetkik etmek yerine ana sebeplerden birinin askeri meziyetleriyle nam salmış ikonakırıcı imparatorların¹⁰⁰ sebatla karşı koydukları Arap akınları içerisinde aramak daha doğru olacaktır. Zira akın sürecinde *ilkin*, Küçük Asya halkını imparatorluk davasına kazandırmaya çalışan ikonakırıcı hareket tesis edildi¹⁰¹; *ikincisinde*, Arapların ikonakırıcı siyaseti onaylayıp Bizans’a sadık kalan halkın yaşadığı Küçük Asya’yı fethetme girişimleri

⁹⁵ Slavlar ve Türkler akıncılar ile iş birliği halindedirdi; bunlara karşı Bizans şiddetli tedbirler aldı.

⁹⁶ Thomas isyanı üzerine bkz: A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, C.I, s.22-49; E. Lipchits, “Vosstanie Fomy Slavjanina i vizantijskoe krestjanstvo na grani VIII-IX VV” (Slav Thomas İsyanı ve VIII-IX. Yüzyıllar Eşiğinde Bizans Köylüsü), *Vestnik drevnej istorii*, 1939, no.1; M. Rajkovitch, “O poreklu Tome, vodje oustanka 821-823” (821-823 İsyanının Lideri Thomas’ın Kökenine Dair), *Zbornik radova Viz. Ins.*, 2, 1953, s.33 vd., güncel kaynakçası ile birlikte.

⁹⁷ “Vita Theodori Studitae”, *Patrum Nova Bibl.*, C.VII, 2, s.365; P. G., C. XCIX, satır. 317-320.

⁹⁸ Pavlikan meselesine dair bkz: A. Vasiliev, *age.*, C.I, s.227-235, kaynak eser analizi ve kaynakça ile birlikte; Theodora tarafından zulme uğramalarına ve I. Basileios tarafından perişan edilmelerine karşın Pavlikanlar X. yüzyılın ortalarında hala bölgede bulunuyordu, bkz: J. Darrouzès, *Épistoliers...*, s.275.

⁹⁹ H. Grégoire’ın Digenis Akrites ile ilgili çalışmalarına bkz: H.Grégoire, “Digenis Akritis”, *Byz.*, C.V, 1929, s.327-338; *age.*, C.VII, s.287-302, 318-329; bilhassa aynı yazarın, *Digenis Akritis* (Yunanca), New York, 1942, indeks: *παυλικιστές*.

¹⁰⁰ Maharetli başkumandanlar ve cesaretli askerler olarak nam salan III. Leon ve II. Mikhael, kariyerlerine Doğu’nun büyük themalarında (Anatolikon) Strategos olarak görev alarak başladılar. Onları kendi saflarına çekmeye çalışan Araplara karşı atıldıkları mücadeleler ile farklılıklarını ortaya koydular. III. Mikhael de yiğit bir asker adıyla nam saldı, bkz: *Theophanes Con.*, Bonn, s.374; III. Mikhael’e hak ettiği saygınlığın iadesi için bkz: H. Grégoire, *Byz.*, C.V, 1929, s.327 vd.

¹⁰¹ İkonakırıcı imparatorların Küçük Asya siyasetinin bir diğer belirgin vasfı, bayındırlık faaliyetleridir. İkonakırıcı imparatorlar Küçük Asya’yı (Ankyra, Nikaia) gözetirken İkona taraftarı imparatorlar, Ortodoks geleneklerine sadık kalan Avrupa’yı kayırdı, bkz: *Theophanes*, de Boor, s.471, 481; H. Grégoire, “Inscriptions Historiques”, *Byz.* C.IV, 1927, s.437 vd; bilhassa “Samouel d’Ani”, *Collection des Historiens Arméniens*, C.II, ed. Brosset, s.421.

başarısız oldu; *üçüncüsünde* taraftarları Araplara karşı gerçekleştirilen uzun mücadele nedeniyle tüm dikkatini bir noktaya yöneltmiş ve tükenmiş bulunan ikonakırıcılık nihayetinde başarısız oldu. Bizans tarafında ikonakırıcı hareketin sonu ve Ortodoks barışının tesisi ile savaşların Müslüman arazisine nakli ve Arap cephesinde Hilafetin çözülmesi aynı zaman dilimine rast gelmektedir. Küçük Asya hudutlarına yerleşen muhtelif emirler, Romalıların ülkesine görece önem taşımayan birkaç akın gerçekleştirecektir.¹⁰² Bu emirler kısa süre içerisinde Makedon imparatorların liderlik ettiği saldırıları kendi yurtlarında müdafaa etmek zorunda kaldılar. Arap-Bizans çarpışmalarında, ilişkilerinde ve Küçük Asya tarihinde yeni bir dönem başladı.

Sonuç

Arap Akınlarının Akabinde Küçük Asya

Şehirler ve Kırsal Alanlar

Arapların Küçük Asya'ya yönelik akınlarda tatbik ettiği vur-kaç taktiği, ülkedeki varlıklarını sürdürmelerine imkân tanıdı ve Bizans'ın çok büyük bir sefer düzenleyebilmesi için topyekûn seferberlik ilan etmesine ve nihai çözüme ulaşmasına mâni oldu. İmparatorluk bu duruma karşılık vermek için gördüğümüz üzere müdafaa sistemini değiştirmek zorunda kaldı. Büyük askeri komuta merkezlerini böldü (yeni themaların tesisi)¹⁰³ ve akın güzergâhlarını kontrol eden stratejik noktalarda hakiki bir kale hattı inşa etti. Hedef, akıncıların sahile doğru ilerleyişlerine ve istila edilen bölgelerde kalıcı şekilde yerleşmelerine engel olup akın faaliyetlerini yerel düzeye indirgemektir. Savunma araçlarından mahrum olan şehirli ya da taşralı halk kitleleri, genel olarak tahkimatlı şehirlerin surları¹⁰⁴ ardına sığınma arayışındaydı. Kaleye sahip yerleşim birimlerine yönelik bu göç, çok sayıda şehrin nüfusunu arttırdı. Nikaia, Nikomedia, Prousa, Sardes,

¹⁰² Kharsianon (Kappadokia) bölgesinde elde edilen birkaç başarıyla birlikte münferit akımlar X. yüzyıl boyunca devam etti. Bu önemsiz başarıların devamına İoannes Kourkouas kesin olarak son verdi: Bknz: *Theophanes Con.*, Bonn, s.426 vd. Güneyde Toroslar, iki düşman arasında yapılandırılmış bir hudut halini aldı. Araplar Torosları aşırıyordu, fakat geçitlerin ilerisinde yer alan müstahkem mevkilere daimî suretle yerleşemediler. Bu konuda bknz: M. Canard, *Histoire des H'andnides.*, Cezayir, 1961, s.714-862. Araplar deniz seferlerinde daha ısrarlı bir tutum sergiledi. Deniz seferlerini bir yüzyıl daha başarıyla sürdürdüler. Girit Adası'nın Phokas tarafından ele geçirilmesi (961), Bizanslılara Ege Denizi'nde etkili bir kontrol kurmalarına imkân tanıdı.

¹⁰³ G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, s.236-239; X. yüzyıldaki themalar için bknz: Hélène Glykatzi-Ahrweiler, "Recherches sur l'Administration Provinciale aux IX^e-XI^e Siècles", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, C.LXXXIV, 1960, s.46 vd.

¹⁰⁴ *Theophanes*, de Boor, s.452; *Vie de Saint Georges d'Amastris*, V. Vassilievskij, St. Petersburg, 1893, s.36-47 vd.

Pergamon, Gangra, Ankyra, Kaisareia, İkonion, Attaleia, Smyrna, Ephesos gibi geçmişte bilinen ve önem arz eden şehirleri (içlerinde birçoğu Metropolit makamıydı) hesaba katmaksızın daha önce mütevazı büyüklüğe sahip şehirler, artık idari çerçevede ve ülkenin sosyo-ekonomik yaşamında kayda değer bir konum edindi. Ekseriyeti, Arap akınlarını takip eden süreçte konumlarını muhafaza etti. Bu duruma ait en iyi örnekleri, akın güzergâhları üzerinde yer alan Amorion, Akroinion, Dorylaion, Eukhaita, Synnada, Kharsianon, Koloneia, Kappadokia vb.¹⁰⁵ şehirler ve ordu toplanma merkezleri¹⁰⁶ veyahut önemli kaleler olarak askeri hadiselerde önemli rol oynayan Melangina, Kaborkion, Aetos, Magidion, Opsikion vb. yerleşim birimleri temsil etmektedir. Bu birimlerinin tamamı piskoposluk makamına terfi ettirildi. Ayrıca piskoposluk makamı bahşedilen Philetos, Makre, Zygos vb.¹⁰⁷ şehirlerin ve akınları müteakip süreçte alışılmadık bir şekilde görünür hale gelen Okhyrai, Philomelion, Ployboton, Khonai, Lampe, Lopadion ve hatta Kotyaeion (bunların tamamının akın sürecinde kilise yapılanmasındaki mertebesi yükseldi) gibi şehirlerin gelişimlerini Arap-Bizans mücadelesi boyunca stratejik alanlar olarak üstlendikleri rollere borçlu olduğu varsayılabilir.

Bilhassa Karadeniz sahili olmak üzere akınlardan ârî kalan bazı bölgelerdeki nüfus artışını saptamak da mümkündür. Söz konusu duruma bu süreçte Herakleia, Amisos, Sinope, Trapezous¹⁰⁸, daha sonraları Kastamone gibi şehirler tanıklık etmiştir. Aynı ahval, batı kıyılarındaki tahkimatlı şehirler için de geçerlidir: Adramyteion, Smyrne, Ephesos, Miletos, Attaleia nüfus sayısını muhafaza etmiş, hatta Attaleia'da¹⁰⁹

¹⁰⁵ Akın güzergâhlarına ait haritaya bkz.

¹⁰⁶ Bizans ordusunun tahkim edilmiş karargâhları (ὄπλακτα) olarak seçilmiştir, bkz: J. Bury, "The ὄπλακτα of Asia Minor: Text of Older Date than Constantin VII", *Byzantion*, C.II, 1911, s.216-217 (bu çalışmanın sonuçlarının birçok açıdan gözden geçirilmesi gerekmektedir).

¹⁰⁷ Bu şehirler yalnızca Parthey'in editörlüğünü yaptığı 3.,10.,13. Piskoposluk listelerinde Piskoposluk olarak anılır bkz: *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Episcopatum*, Berlin, 1866. Zygos (*Vita S. Petri d'Atroa*, ed. V. Laurent, s.81), Manginos (*M.M.*, C.VI, s.13), Sekugene (Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.IV, s.147), Limnai (*M.M.*, C.VI, s.153) gibi diğer şehirler hakkında Notitular'da bilgi yer almaz.

¹⁰⁸ Trapezous'un sahip olduğu önem hakkında bkz: *Vie de Saint Georges d'Amastris*, s.43-45, özellikle "Ibn Hauqal", *Byzance et les Arabes*, C.II, Brüksel, 1950, s.414. Kerasous ve Rizaion gibi daha önce mütevazı boyuttaki diğer şehirler devir itibarıyla başpiskoposluğa yükseltildi, bkz: Zepos, *Jus Graecoromanum*, C.I, s.204; Parthey, *age.*, Notitia, 4,1.59. Amastris IX. yüzyılda başpiskoposluk haline geldi: *Vie de Saint Georges d'Amastris*, ed. V. Vassilievskij, s.30.

¹⁰⁹ Attaleia, deniz ticareti açısından Doğu Akdeniz'in en önemli merkezi haline geldi. Kaynak eserlerin bu konuya dair şahitlikleri ziyadesiyle fazladır, bkz: Act. SS., IV, Kasım, s.635; G. Anrich, Hagios Nicolaos, C.I, Leipzig-Berlin, s.415; Vita S. Antonii Junioris, ed.

olduğu gibi artırmıştır. Bu durumun aksine bölgedeki savunma sistemi ile donatılmamış diğer kıyı şehirleri Arap donanmasının saldırıları altında yok oldu (Lebedos, Teos, Erythrai, Myrina vb. gibi).¹¹⁰

Nitekim kırsal bölgenin tahrip edilmesinin akıncılara karşı etkili direniş sergileyen bazı şehirlerin güçlenmesi sonucunu doğurduğu söylenebilir. Sıklıkla kale (kastra)¹¹¹ olarak adlandırılan ve civarındaki halk için cazibe merkezi olan bu tahkimatlı şehirler, askeri ahval imkân tanıdığı anda iktisadi ve idari merkez haline geldi. Müstahkem mevkii, yerel pazar, bir bölgenin merkezi (sivil veya askeri); bütün bunlar Küçük Asya'daki şehirlerin devir itibariyle elde ettiği vasıflardır. Bu şehirler bir önceki döneme ait şehirlerden aşıkâr bir şekilde farklılık arz eder. Halbuki bir önceki döneme ait şehirler; idari (mahalli), sosyal, fikri ve hatta mimari yapıları bakımından antik şehirlerle daha fazla benzerlik taşırdı.¹¹²

Bir önceki dönemde gelişim gösteren çok sayıda şehir, Arap akınlının akabinde zayıfladı. Savunma araçlarından mahrum olan bu şehirler, halkları tarafından terk edildi. Bir kısmı müstahkem yerleşim birimlerine sığındı, diğer kısmı tercihen dağlık bölgeler olmak üzere kırsal alanlara dağıldı. Söz konusu şehirler, tam anlamıyla yok olmasalar bile peyderpey şehir vasıflarını yitirip mütevazi kasabalara dönüştü. Bu sebeple bir sonraki devrin kaynak eserleri Phrygia'daki Tiberiopolis'ten, İsauria'daki Philadepheia'dan, Latmos'taki Herakleia'dan basit birer köy olarak ve Lebedos'tan, hatta Priene'den yalnızca bir ad taşıyan arazi¹¹³

Papadopoulos-Kerameus, s.193; *Vie de Saint Athanase de l'Athos*, ed. L. Petit, s.46; "İbn Hauqal", age., s.414. Küçük Asya'daki şehirlerin Erken Ortaçağ boyunca konumları hakkında bkz: G. Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, C. XIII, 1957; s.62, Ostrogorsky, bu çalışmasında A.P. Kazhdan'a ait şu çalışmanın tetkikine geniş yer ayırmıştır, bkz: A. P. Kazhdan, "Vizantijskie goroda v 7-9 vek.", *Sovetskaja Archeologia*, C.XXI, 1943, s.164-183.

¹¹⁰ Küçük Asya'nın batısındaki bazı şehirler, Bizans İmparatorluğu'nun söz konusu bölgesine sığınan İznik İmparatorluğu devrinde yeniden önem kazandı. Menderes Vadisi'ndeki Magnesia, Tralles, Mylasa, Nymphaion, Symrna, Pergamon en çarpıcı olanlarıdır.

¹¹¹ Attaleia, Miletos, Ephesos, Nikaia, Synnada, Nikomedia, Symrna, Amorion vb, genellikle kasta olarak adlandırılır.

¹¹² Hakikaten Küçük Asya'nın Bizans öncesi devrine ait şehirleri, Helenistik şehrin yapılarına benzerdi. Genellikle mütevazi büyüklükteki bir arazi üzerinde işler vaziyetteki mahalli idare statüsü altında anıtları, hamamları ve tiyatroları ile kentsel bir kümelenmeyi andırmaktaydı. Tiberius'un hakimiyet yıllarında gelişimlerini hâlâ sürdürmekte olan bu tarz şehirler hakkında bkz: A. M. Jones, *The Greek City*, Oxford, 1940, s.259-304 (şehir içindeki anıtlar).

¹¹³ Tiberiopolis için bkz: Du Cange, *Glossarium...*, indeks: βάρδοβ. Lebedos hakkında bkz: *Act. SS*, II, Kasım, s.651; Latmos'taki Herakleia için bkz: *Anal. Boll.*, C.XI, 1892,

olarak bahsetmektedir. Bu örnekler kolaylıkla çoğaltılabilir. Esasında akınlardan önceki döneme ait genel durumu yansıtan piskoposluk listeleri ile sonraki devre ait kaynaklardaki bilgilerin basit bir kıyaslaması, kayda değer sayıda şehrin yok olduğunu veya zayıfladığını tasdik eder. Akınlardan sonrasına ait kaynak eserlerin sessizliği, bu durumun en iyi göstergesidir.¹¹⁴ Ayrıca ulaştığımız geç döneme ait piskoposluk listelerindeki benzer durum da bu sonucu doğrulamaktadır. Kaynak eserler, mevcut ahvallerine temas etmeksizin piskoposluk şehirlerinden bahsetmeyi sürdürür, fakat şehir isimlerinin tahrifi, “filanca piskoposluk, diğer bir deyişle şu” ifadesinin sık kullanımı, ilk sırada iken yerini ikinci sıradakine bırakan piskoposluk şehrinin zayıflamasına dair izahat, daha öncesinde piskoposluk makamı bahşedilen çok sayıda şehrin¹¹⁵ gerilediğini kanıtlar. Bu durum, Küçük Asya'nın özellikle Hellenistik devirden itibaren yoğun kentsel ağa sahip batı kıyıları olmak üzere bazı bölgelerinde kırsal vasfın kuvvetlenmesinin temel nedenlerinden birini teşkil eder.¹¹⁶ Hierokles'in Synekdemosis¹¹⁷ adlı eserinde bu bölgede yer aldığını ifade ettiği pek çok şehirden yalnızca büyük limanlar ve iktisadi- idari merkezler bir zamanlar rakibi olan şehirlerin aleyhine de olsa varlığını sürdürdü.

Bu suretle Arap akınlının etkisi altında Küçük Asya tarihinde ilk defa kırsal ve kentsel görünümünde dolayısıyla kültürel ve sosyal açılardan bir bütünlük elde etti. Doğu sahilleri kırsal hale gelirken bir önceki dönem süresince kırsal kesimin çok yoğun olduğu Phrygia ve Kappadokia başta olmak üzere ülkenin iç kesimi çok büyük şehirlerin ortaya çıkışına şahit oldu. Konstantinopolis'i doğu hududuna bağlayan güzergâh üzerinde yer alan bu şehirler an itibariyle ehemmiyet bakımından sahil şehirleri ile

s.32-33; Philadelpheia parva bknz: “Correspondance de Psellos”, *Mesaionike Bibl.* C.V, Sy.180, ed. Sathas, s.450; Priene hakkında bknz: *M.M.* C.VI, s.14.

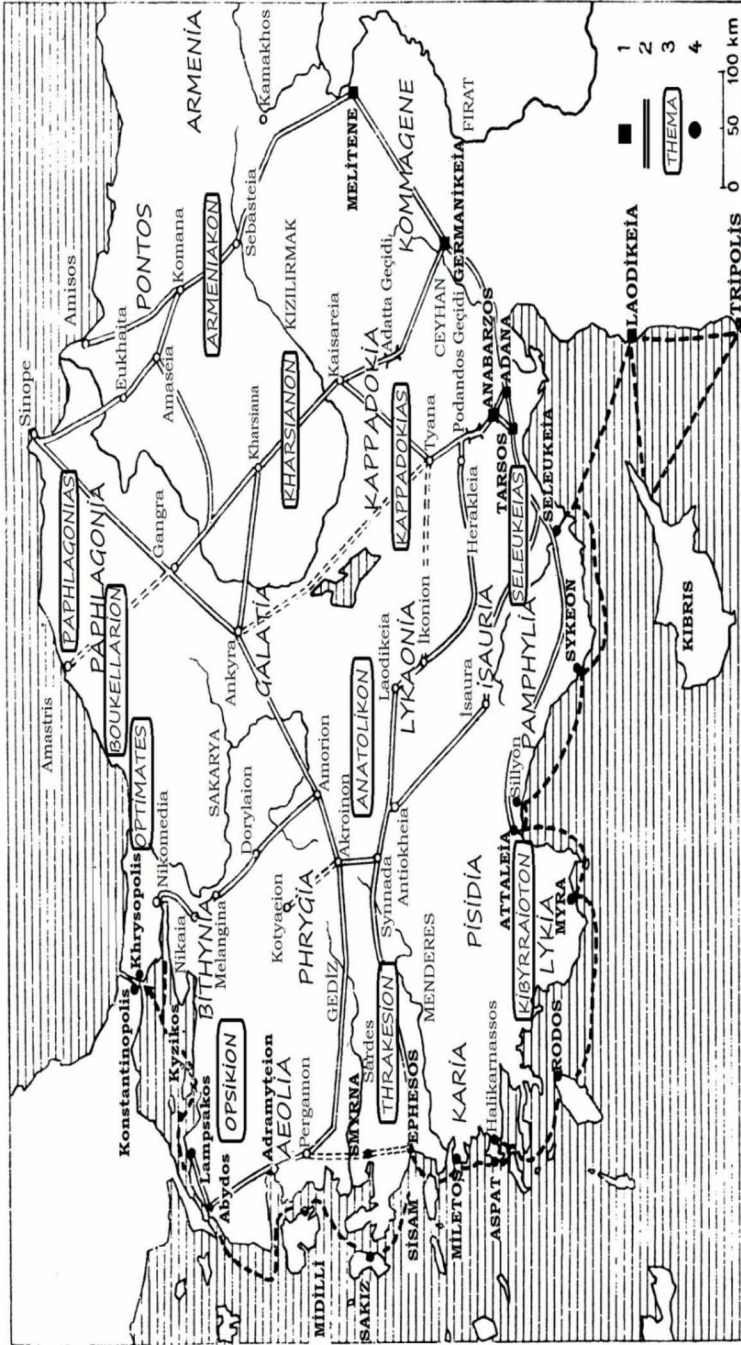
¹¹⁴ Arap akınları öncesine ait kaynak eserlerde durum bu şekilde değildir. Herakleios'un hâkimiyet devrinde yaşamış olan Aziz Theodoros Sykeotes'in yaşamına dair anlatıda 10'dan fazla piskoposluk şehrine temas edilir, bknz: *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, C.II, Brüksel, 1957, no:1748. Pek çok piskoposun mensubu olduğu yıkılmaya yüz tutmuş piskoposluk sınırları dışında ikamet ettiği göz önüne alındığında yardımcı piskoposluklarda görev yapan piskoposlardan bahsedilmesi, adı geçen şehrin varlığına dair tartışmasız bir kanıt olarak düşünülemez. Ephesos'da ikamet eden veya Ephesos Metropolitliği'nin muhasebe birimde görev alan Tralles piskoposlarından birinin örneğinde olduğu gibi, bknz: *Act. SS.*, II, Kasım, s.686.

¹¹⁵ G. Ostrogorsky, “Byzantine Cities”, *Dumbarton Oaks Papers*, C.XIII, s.52 vd; W. Ramsay, *Phrygian Orthodox and Heretics 400-800 A.D.*, Byz., C.VI, 1931, s.18 vd.

¹¹⁶ G. Ostrogorsky, “Byzantine Cities”, s.65.

¹¹⁷ E. Honigmann, *Le Synekdèmos d'Heroklès et l'Opusculè Géographique de Georges de Chypre*, Brüksel, 1939.

rekabet eder hale geldi. Sonuç olarak Küçük Asya'daki Arap akınları, eş zamanlı olan fakat görünürde zıt vasıflar taşıyan demografik ve toplumsal hareketliliklere neden oldu: Ortaçağ şehri vasıfları (kale, yerel pazar) edinen bir dizi şehrin güç kazanması; farklı nedenlerle yeni vasıflar elde edemeyen diğer şehirlerin gerilemesinin ertesinde ülkenin kırsal vasfının güç kazanması. Akınların bu iki neticesi, Küçük Asya tarihinde Antikçağ'ın sonuna ve Ortaçağ'ın başlangıcına işaret etmektedir.



KÜÇÜK ASYA'YA ARAP AKINLARI (VII-IX. YÜZYILLAR)

1. Sefere Çıkış Merkezleri 2. Akın Güzergahları 3. Bizans Themaları 4. Denizden Saldırıya Uğrayan Şehirler

